

**URBANISTYKA
I PLANOWANIE
PRZESTRZENNE**

URBAN DESIGN
AND SPATIAL PLANNING

IZABELA SYKTA

Dr inż. arch.

Cracow University of Technology
Faculty of Architecture
Institute of Landscape Architecture
e-mail: i.sykta@pk.edu.pl

DZIEDZICTWO ARCHITEKTONICZNO- -URBANISTYCZNE ORAZ WPŁYW AMERYKAŃSKICH ŚWIATOWYCH WYSTAW NA ROZWÓJ I PLANOWANIE MIAST NA PRZYKŁADZIE FILADELFII, BUFFALO, SAINT LOUIS I CLEVELAND. CZEŚĆ I. BADANIA WSTĘPNE — ROZSZERZENIE

**URBAN AND ARCHITECTURAL HERITAGE AS WELL AS THE IMPACT OF
AMERICAN WORLD EXPOS ON CITY PLANNING AND DEVELOPMENT
ON EXAMPLE OF PHILADELPHIA, BUFFALO, SAINT LOUIS AND CLEVELAND.
PART I. INITIAL STUDIES — SUPPLEMENT**

STRESZCZENIE

Znaczenie amerykańskich wystaw światowych, zarówno w historii tych wydarzeń, jak i historii planowania, urbanistyki, architektury i architektury krajobrazu jest szczególne. Artykuł stanowiący rozszerzenie pierwszej części raportu z realizacji projektu badawczego pt. „Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ światowych wystaw amerykańskich na rozwój i planowanie miast” przedstawia retrospektywne spojrzenie na amerykańskie targi na przykładach Filadelfii, Buffalo, Saint Louis i Cleveland, kładąc szczególny nacisk na ślady wystaw w przestrzeni i krajobrazie miast oraz ich wpływ na rozwój miast-gospodarzy.

Słowa kluczowe: wystawy światowe, amerykańskie targi, rozwój miast, Filadelfia, Buffalo, Saint Louis, Cleveland

ABSTRACT

The significance of American expos in the history of world's fairs, as well as in the history of planning, urban design, architecture and landscape architecture, is extraordinary. In the article, which constitutes a supplement to the first part of a report on the carrying out of the research project entitled “Urban and architectural heritage, as well as the impact of American world expos on city planning and development”, a retrospective outlook on American fairs has been presented on the examples of Philadelphia, Buffalo, Saint Louis and Cleveland, with a particular focus on traces of expos left in the cityscape and their long-term heritage, which affects the development of host-cities.

Key words: world's expos, American fairs, city development, Philadelphia, Buffalo, Saint Louis, Cleveland

1. WPROWADZENIE

Artykuł stanowi rozszerzenie i uzupełnienie pierwszej części raportu z realizacji projektu badawczego pt. „Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ światowych wystaw amerykańskich na rozwój i planowanie miast na przykładzie Chicago i Nowego Jorku”¹ (Sykta, 2019). W ujęciu retrospektywnym przedstawiono tam wystawy międzynarodowe w Nowym Jorku (1853, 1939, 1964) i Chicago (1893, 1933), jednocześnie sygnalizując kwestie ich dziedzictwa urbanistycznego i architektoniczno-krajobrazowego oraz wpływu na rozwój miast-gospodarzy.

Podstawowym celem prowadzonych badań, co zostało szerzej przedstawione w poprzedzającym niniejszy artykule (Sykta, 2019), jest potwierdzenie tezy, że wystawy światowe poprzez dalekosiężne dziedzictwo ideowe, kulturowe, urbanistyczne, krajobrazowe i architektoniczne, wydatnie przyczyniają się do rozwoju miast-gospodarzy. Dzięki wystawom miastom przywracane są tzw. „przestrzenie utracone” („lost spaces”) (Trancik, 1986), zapomniane, bezużyteczne, zdegradowane, by po zakończeniu wystawy — przy wykorzystaniu efektu synergii urbanistycznej (Sykta, 2017) — funkcjonować nadal jako tętniące różnymi aktywnościami przestrzenie publiczne i parki. Tereny post-expo generują nowe atrakcje turystyczne, oferują wielofunkcyjne przestrzenie i obiekty użyteczności publicznej i kultury, wypoczynku, sportu i rekreacji, tereny zieleni świadczące usługi ekosystemowe i przynoszące wiele korzyści środowiskowych — w ten sposób czyniąc miasta głównymi beneficjentami wystaw. Po wystawach pozostają emblematyczne struktury i budowle będące symbolicznymi wizytówkami miast-gospodarzy i stanowiące przedmiot dumy mieszkańców.

Głównym założeniem projektu jest wykazanie, że wystawy światowe powinny być postrzegane jako rozwojowe projekty urbanistyczne, pozostawiające nowy rodzaj spuścizny — nie monumenty, lecz dziedzictwo dla przyszłości.

Zarówno historia, jak i współczesne użytkowanie terenów i obiektów powystawowych w Stanach Zjednoczonych potwierdzają przyjęte założenia badawcze. Szczególnie zapisały się na tym polu wystawy chicagowskie (1893, 1933) i nowojorskie (1853, 1939, 1964)² (Sykta, 2019), ale też filadelfijskie

— Centennial (1876) i Sesquicentennial (1926) czy wystawy w Buffalo (1901), Saint Louis (1904), Cleveland (1936), które zostaną zaprezentowane w niniejszym artykule. Ich dalekosiężnym dziedzictwem są zrewitalizowane obszary, przestrzenie publiczne — place, parki i bulwary kształtujące systemy zieleni miejskiej, pełniące funkcje prośrodowiskowe, ale też reprezentacyjne i utylitarne, z oryginalnymi obiektami mieszczącymi instytucje kultury, sportu i usług, a przede wszystkim — przywracające te tereny miastom i wydatnie procedujące ich rozwój.

W analizach porównawczych wybranych przykładów wystaw amerykańskich szczególnego znaczenia nabierają wystawy chicagowskie, zwłaszcza Columbian Exposition (1893). Tam, w słynnym White City, stworzono i przetestowano w krajobrazie model naśladowany i rozwijany na wielu kolejnych wystawach, w tym w Buffalo (1901), Saint Louis (1904) czy Filadelfii (1926). Jednocześnie zainaugurowane na Wystawie Kolumbijskiej idee City Beautiful Movement były skutecznie i efektywnie „zaszczepiane” w krajobrazie miast-gospodarzy kolejnych Expo poprzez realizacje projektów i planów „upiększenia”, często zaczynając od terenów powystawowych.

‘Ekspozycje Wieku Postępu’³ (Greenhalgh, 2011; Mattie, 1998; Sykta 1, 2014) zainaugurowane w Chicago w 1933 roku wpłynęły swoją retoryką, a także koncepcją kształtowania terenów i obiektów na charakter całego szeregu wystaw, w tym w Cleveland (1936) czy Nowym Jorku (1939) (Sykta, 2019).

Spośród analizowanych w niniejszym artykule wystaw najbardziej nowatorskimi osiągnięciami może poszczycić się Filadelfijska Wystawa Stulecia (1876), która wprowadziła jako pierwsza w historii model terenów wystawowych z rozproszoną zabudową pawilonową. Był on od tego momentu kontynuowany i rozwijany na większości wystaw na całym świecie.

2. ZAKRES BADAŃ

W niniejszym artykule do zakresu badań wstępnych, w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ

¹ Projekt realizowany na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej w latach 2018–2019.

² Wystawy nowojorskie i chicagowskie zostały przedstawione w artykule pt. „Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ amerykańskich wystaw światowych na

rozwój i planowanie miast na przykładzie Nowego Jorku i Chicago Część I — badania wstępne” (Sykta, 2019).

³ Historyk Robert Rydell, określając całość zjawiska związanego z podejmowaniem ‘postępu’ jako wiodącego tematu wystaw w dwudziestolecie międzywojennym, nazwał je wspólnie ‘Ekspozycjami Wieku Postępu’ (‘Century-of-Progress Expositions’), [w:] Greenhalgh, 2011, s. 42, [za:] Rydell (1993).

światowych wystaw amerykańskich na rozwój i planowanie miast na przykładzie Chicago i Nowego Jorku”, włączono przykłady innych wystaw odbywających się na terenie wschodniego wybrzeża i Midwest. Rozszerzenie badań o wystawy w Filadelfii (1876, 1926), Buffalo (1901), Saint Louis (1904) i Cleveland (1936) wynika z podobnego — jak w przypadku wystaw chicagowskich i nowojorskich — zakresu terytorialnego i czasowego, jak i wzajemnego przenikania się idei, głównych motywów i wpływu poszczególnych wydarzeń na siebie. Pozwoli to na pogłębienie analiz porównawczych światowych targów organizowanych w tej części Stanów Zjednoczonych od końca XIX do połowy XX wieku.

Podobnie jak w poprzedniej części — dotyczącej wystaw w Nowym Jorku i Chicago (Sykta, 2019) — artykuł przedstawia retrospektywne spojrzenie na wybrane targi amerykańskie w oparciu o dostępną literaturę przedmiotu, źródła internetowe i dotychczasowe badania Autorki. W części II raportu, która ukaże się po przeprowadzeniu badań *in situ*, zawarte zostaną wnioski wynikające z wizji lokalnych i kwerendy materiałów pozyskanych na miejscu.

3. WYSTAWY W FILADELFIN, BUFALLO, SAINT LOUIS, CLEVELAND NA TLE SPECYFIKI WYSTAW AMERYKAŃSKICH

Rola Ameryki w definiowaniu i kształtowaniu idei, koncepcji i zakresu wielkich wystaw światowych jest nie do przecenienia. Uznaje się, że to Amerykanie doprowadzili rozmiary i koszty Expo do ekstremalnych wartości, szczególnie w zakresie rozrywki. Stworzyli też własny „biznesowy” model organizacyjny i zasady finansowania wystaw. Amerykańskie targi w stopniu o wiele większym niż europejskie nastawione były na komercjalizację, masowość i odpolitycznienie. Wszystkie środki pozyskiwane z różnych źródeł (w tym: prywatny sponsoring, wkłady od władz federalnych, stanowych i miejskich, środki pozyskiwane od specjalnie utworzonych spółek, a nawet od innych krajów) były łączone przez specjalne kompanie i władze centralne organizatora wystawy. Do połowy XX wieku kompanie z dużym sukcesem zarządzały amerykańskimi Expo. W drugiej połowie XX wieku kondycja amerykańskich targów zaczęła podupadać, głównie ze względu na skupianie się na ekonomii i popularnej rozrywce. Tereny wystawowe zaczęły przypominać bardziej wesołe miasteczka czy tematyczne parki rozrywki, odsuwając na daleki plan naczelne motywy ideowe legitymujące kulturą tożsamość wystaw, jak:

pokój między narodami, edukacja, handel i postęp. Kryzys amerykańskich wystaw pogłębiały niski stopień partycypacji zagranicznej i konflikty z BIE⁴, co doprowadziło do ostatecznego zerwania relacji w 2011 roku (Greenhalgh, 2011; Sykta 2, 2014).

W historii wystaw — za Paulem Greenhalgh'em — można wyróżnić kilka okresów, na tle których wystawy amerykańskie silnie pokazywały swoją indywidualność i „własną amerykańską drogę” realizacji Expo. Te okresy to:

- początki Expo (1851–1875),
- ‘Złoty wiek’ Expo (1875–1915),
- ‘Modern’ Expo, ‘Ekspozycje Wieku Postępu’ (1925–1970),
- ‘Postmodern’ Expo (1970–2000),
- ‘Expo dla przyszłości i zrównoważonego rozwoju’ (2000–) (Greenhalgh, 2011).

Wystawy w Filadelfii (1876, 1926), Buffalo (1901), Saint Louis (1904) i Cleveland (1936) odbywały się w czasach największej świetności Expo, tj. w ‘Złotym wieku’ i w okresie ‘Modern’, w którym targi amerykańskie określano ‘Ekspozycjami Wieku Postępu’.

W ‘złotym wieku’ Expo, tj. ok. 40-letnim okresie na przełomie XIX i XX wieku odbyło się w Ameryce kilkanaście wystaw⁵, w tym te, które uważa się do dzisiaj za najważniejsze w ich tradycji. Wtedy zaczęła funkcjonować struktura organizacyjna charakterystyczna dla wystaw amerykańskich. To wtedy w Ameryce przełamano zwyczaj pojedynczego, wielkiego budynku wystawowego na rzecz wielu indywidualnych pawilonów. Rzeczywiste otwarcie amerykańskiej tradycji wystaw miało miejsce w 1876 roku na Filadelfijskiej Wystawie Stulecia (Philadelphia Centennial Exposition). Wprowadzono tam i doprowadzono do logicznej konkluzji nowy model zagospodarowania terenów wystawowych. Nie jeden wspólny obiekt ekspozycyjny, lecz krajobrazowo ukształtowany, rozległy teren z zabudową pawilonową. Większość późniejszych wystaw stosowało model filadelfijski, a Expo stały się miniaturowymi, utopijnymi krajobrazami miejskimi z budowlami, stadionami i strukturami przestrzennymi, wkompo-

⁴ Bureau International des Expositions (BIE) od 1928 roku zatwierdza i monitoruje organizację wystaw światowych oraz prowadzi nadzór nad kontynuowaniem tradycji Expo.

⁵ Amerykańskie wystawy ‘złotego wieku’ odbyły się m.in. w: Filadelfii (1876), Louisville (1883), Nowym Orleanie (1884), Cincinnati (1888), Chicago (1893), San Francisco (1894), Atlancie (1895), Nashville (1897), Omaha (1898), Charleston (1901/1902), Buffalo (1901), Saint Louis (1904), Portland (1905), Jamestown (1907), Seattle (1909), San Francisco (1915), San Diego (1915–1916), Filadelfii (1926); [online:] United States World's Fairs: <https://americasbesthistory.com/usworldsfairs.html>, (dostępne 8.07.2020).

nowanymi w parkowe otoczenie (Greenhalgh, 2011; Mattie, 1998).

Za najważniejszą z amerykańskich wystaw 'złotego wieku' bezapelacyjnie uważa się Wystawę Chicagowską z 1893 roku. To właśnie na Columbian Exposition wykreowano nowy model krajobrazu Expo — White City — neoklasycystyczny świat marzeń z jednolitą bielą budowli, monumentalną rzeźbą, sztucznym jeziorem i kunsztownie projektowanymi ogrodami i placami — wznosząc się na poziom, któremu następne wystawy starały się dorównać bądź przewyższyć (Greenhalgh, 2011).

Na tym polu szczególnie zapisały się wystawy Pan-American w Buffalo (1901) i Louisiana Purchase w Saint Louis (1904), a także druga z wystaw filadelfijskich — Sesquicentennial Exposition (1926). Kontynuując model Białego Miasta wystawy te dążyły do wzmocnienia efektów malowniczości, nadrealności i oderwania od szarej rzeczywistości amerykańskich miast, czemu sprzyjały rozwijające się technologie oświetlenia i nocnej iluminacji. Wykreowano tam efemeryczne baśniowe krajobrazy na długo zapadające w pamięć zwiedzających, ale też utrwalone na fotografiach i pierwszych filmach.

Wystawy 'złotego wieku', a szczególnie zainicjowany na Wystawie Kolumbijskiej w Chicago ruch społeczny — City Beautiful Movement (Böhm, 2006; Lorens, 2013), zapisały się trwale w krajobrazie wielu amerykańskich miast, w tym także Filadelfii, Buffalo, Saint Louis i Cleveland, poprzez realizację planów i projektów „upiększenia”, a także wcielanie w życie projektów i założeń krajobrazowych będących pokłosiem równolegle rozwijającego się społecznego ruchu na rzecz poprawy jakości życia w miastach poprzez systemowe rozwiązania zieleni miejskiej — Park Movement (Zachariasz, 2003, 2006; Wilczkiewicz, 2013).

Amerykańskie '**Modern Expo**', określane także '**Ekspozycjami Wieku Postępu**'⁶, wkroczyły dynamicznie po I wojnie światowej w nowy etap egzemplifikujący „ ducha modernistycznego oświecenia” i ustanawiający „postęp jako świecką religię” (Greenhalgh, 2011), a zarazem motyw przewodni ekspozycji. Ten pozytywny, nowoczesny przekaz modernistycznych wystaw pozwolił przełamać kryzys Wielkiej Depresji, skutki dwóch wojen świato-

wych i wyprowadzić Chicago, San Diego, Dallas, Cleveland, San Francisco i Nowy Jork z mroków ponurych wieści gospodarczych i politycznych. Optymistyczna retoryka postępu utrzymywała się długo na amerykańskich targach, bo aż do lat 70. XX wieku, święcąc swe największe sukcesy na Century of Progress Exposition (1933) w Chicago, a później na wystawach w Nowym Jorku (1939, 1964), Seattle (1962) czy Montrealu (1967) (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014).

Od początku XXI wieku Stany Zjednoczone były nieobecne na arenie Expo. Nie wystawiały swoich pawilonów narodowych, aż do Expo 2010 w Szanghaju. Pawilon USA pojawił się także na Expo 2015 w Mediolanie, co pozwala przypuszczać, że naród, który odegrał kluczową rolę w kształtowaniu fenomenu wystaw światowych zamierza powrócić do gry. Plany na przyszłość w zakresie goszczenia Expo u siebie są dość mgliste. Nadzieją napawają sygnalizowane od jakiegoś czasu zamiary zorganizowania trzeciej wystawy w Filadelfii w 2026 roku dla uczczenia 250-lecia Stanów Zjednoczonych (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

Wystawy światowe posiadały zazwyczaj szczególne **okoliczności celebracyjne** (Greenhalgh, 2011). Wystawy w Filadelfii, Buffalo, Saint Louis czy Cleveland — kontynuując tradycję amerykańskich Expo — w wyborze tematów celebracyjnych bazowały na patriotycznych wątkach — idiomach i wartościach kojarzonych z wolnością, niepodległością, demokracją czy budowaniem potęgi narodu amerykańskiego. I tak: Philadelphia Centennial celebrowała 100-lecie, a Philadelphia Sesquicentennial — 150-lecie Amerykańskiej Niepodległości, St. Louis Fair 1904 — 100-lecie zakupu Luizjany, a na Great Lakes Exposition w 1936 roku celebrowano 100-lecie uzyskania praw miejskich przez Cleveland.

Wystawy realizowały również generalne motywy wiodące, jak: pokój między narodami, edukacja, handel i postęp (Greenhalgh, 2011).

Retoryka **pokoju między narodami** opierała się na idei spotkania na wystawie przedstawicieli różnych narodów i różnych kultur w duchu umacniania poczucia wspólnoty i solidarności. Niestety amerykańskie wystawy w większości pokazywały hipokryzję głoszących te szczytne idee. Świadczyły o tym bezwzględna rywalizacja międzystanowa o organizację wydarzeń — a przede wszystkim — powszechna na amerykańskich targach tendencja do eliminowania udziału przedstawicieli innych ras. Służyło to wzmacnianiu narodowych i rasowych uprzedzeń, a nie podobieństw (Greenhalgh, 2011). Najczęściej proponowaną przedstawicielom innych ras formą udziału w wystawach były pokazy etnologiczne,

⁶ Amerykańskie wystawy 'Wieku Postępu' to: Chicago (1933/1934), San Diego (1935/1936), Cleveland (1936/1937), Dallas (1936, 1937), San Francisco (1939/1940), Nowy Jork (1939/1940), Seattle (1962), Nowy Jork (1964/1965), San Antonio (1968) oraz Montreal (1967); [online:] United States World's Fairs: <https://americasbesthistory.com/usworldsfairs.html>, (dostępne: 8.07.2020).

pokazywanie ich jako odmienców i dziwołogów w „wioskach etnicznych”. Fotografowanie grup Indian w strojach plemiennych czy czarnych niewolników pracujących na plantacji miało w zasadzie jeden cel — pokazanie ich odmienności i nieprzystawalności do świata białych ludzi.

W przeciwieństwie do pokoju **edukacja** była czymś więcej niż tylko figurą retoryczną, zwłaszcza w kontekście kształcenia mas pracujących. Wystawy amerykańskie w okresie „złotego wieku” przykładały dużą wagę do eksponowania demokratycznego ducha edukacji — na Buffalo Pan-American w 1901 roku przyjęto edukację jako generalną logikę dyspozycji całego terenu. W rozplanowaniu terenu i na specjalnie opracowanym kolorowym schemacie przedstawiono ścieżkę, którą cywilizacja postępowała przez millenia. W programy wystaw były wpisane konferencje akademickie i specjalistyczne, pokazy nowoczesnych technologii i urządzeń. Kulturalna edukacja społeczeństwa realizowana była na Expo poprzez ekspozycje dzieł sztuki, koncerty, wystawy i różnego rodzaju show, także tzw. „wioski narodowe” czy pokazy etnologiczne. Coraz popularniejsze stawały się także parki tematyczne, specjalistyczne kolekcje botaniczne i arboreta, które pozostawały na terenach powystawowych jako zaczątki przyszłych ogrodów i parków.

Handel był racjonalnym trzonem całej tradycji Expo. Amerykańskie ekspozycje, ze swoim biznesowym nastawieniem, skutecznie realizowały na swoich terenach motyw handlu, uznawanego za motor napędowy Expo, nadający koncepcji handlowania niemal mistyczną siłą jednoczącą ludzi (Greenhalgh, 2011). Nawet zwyczajowa nazwa amerykańskich Expo — targi (fairs) — wskazywała na położenie nacisku na handlowy charakter wydarzeń.

Pozytywistyczna dialektyka **postępu** i futurystyczna narracja były wpisane w etos każdej wystawy. Wystawy amerykańskie zapisały się na tym polu wielkimi osiągnięciami, zwłaszcza te zainaugurowane przez chicagowską Century of Progress Exposition (1933) i określane wspólnym mianem ‘Ekspozycji Wieku Postępu’ (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014).

Na wystawach przełomu XIX i XX wieku generalne motywy Expo — postęp, handel, edukacja — były nierozzerwalnie związane z **rozrywką**. Amerykanie rozwinęli medium rozrywki na Expo do niewyobrażalnych rozmiarów, są również pomysłodawcami wielu urządzeń rozrywkowych, które na stałe weszły do repertuaru parków rozrywki na całym świecie, na czele z kołem Ferrisa, które jako pierwsze pojawiło się na Midway Plaisance, na Chicago Columbian Exposition 1893. To właśnie na tej wystawie stworzono wzorzec stref rozrywki jako

niezależnych parków tematycznych, jednocześnie ściśle zintegrowanych z tkanką koncepcyjną terenów wystawowych (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014). Model ten był naśladowany na kolejnych wystawach amerykańskich. Prócz nowoczesnych urządzeń rozrywkowych, tj. ruchome chodniki, kolejki, przejażdżki itd., strefy rozrywki wypełniały przeróżne i często niezbyt wysokich lotów atrakcje — od etnologicznych pokazów z życia prymitywnych plemion, poprzez pokazy trup aktorskich i muzycznych, po egzotyczne bary. Z czasem coraz większe połacie terenów przekształcano w wehikuły rozrywki przypominające nierealne krainy, stanowiące ucieczkę od ówczesnej rzeczywistości amerykańskich miast.

Futurystyczne fragmenty, mechaniczne resztki i techniczne odpadki (Koolhaas, 2013), czyli pozostałości stref rozrywki z wystaw, po zakończeniu eksploatacji lądowały na nowojorskiej Coney Island, w urządzonym tam od końca XIX wieku Luna Parku. Jako pierwsza powystawowa atrakcja trafiła tam Centennial Tower z Wystawy Filadelfijskiej 1876 roku (Koolhaas, 2013). Z czasem wędrowały tam kolejne urządzenia z zamykanych wystaw. Do dzisiaj na Coney Island funkcjonuje jeden z największych na świecie parków rozrywki.

Do II wojny światowej urządzenia rozrywkowe były kluczem do materialnego sukcesu Expo. Tak szerokie włączanie w koncepcję wystaw rozrywki masowej w nikłym stopniu odzwierciedlało idee postępu technologicznego i cywilizacyjnego, gubiąc je w komercyjnym zgiełku i zabieganiu o frekwencję, co doprowadziło do spadku prestiżu wystaw i w konsekwencji — ale to już w drugiej połowie XX wieku — do kompromitacji kulturowej misji Expo i jego upadku w Stanach Zjednoczonych (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014).

4. WYSTAWY ŚWIATOWE W FILADELFI (1876 | 1926)

1876

Philadelphia Centennial Exposition zorganizowana w Filadelfii w 1876 roku, w stulecie amerykańskiej niepodległości, ogłoszonej tutaj 100 lat wcześniej, miała swoim rozmachem zatrzeć fiasko pierwszej amerykańskiej wystawy światowej w Nowym Jorku z 1853 roku oraz prześcignąć wszystkie dotychczasowe wydarzenia (Mattie, 1998).

Osiągnięciu tego efektu sprzyjała pozycja Filadelfii jako miasta o zaawansowanym rozwoju, wyklarowanym, czytelnym układzie urbanistycznym z dobrze funkcjonującym centrum, urządzo- nymi przestrzeniami publicznymi, rozbudowanym

systemem transportu kolejowego, a przede wszystkim — posiadającego otwarte tereny podmiejskie o charakterze rekreacyjnym (Nowakowski, 2014), które nadawały się na zlokalizowanie wydarzenia o tej skali. Filadelfia — na tle ówczesnej Ameryki — szczyciła się ogromnymi osiągnięciami w zakresie planowania miejskiego i urbanistyki. Założona od podstaw w 1682 roku przez Williama Penna, według planu z 1683 roku autorstwa Thomasa Holme’a, była pierwszym dużym miastem Ameryki opartym na układzie ortogonalnym. Plan Holme’a wypełniał obszar pomiędzy dwoma rzekami — Delaware i Schuylkill — siatką kwartałów zabudowy o wymiarach 144,5×152 m. Ten surowy układ wzbogacały cztery zadrzewione place publiczne, wyznaczające główne sektory miasta. Wytoczono dwie główne, szerokie arterie: Broad Street o układzie północ-południe i Market Street — wschód-zachód, wyznaczające na przecięciu centralny plac, na którym miały być lokowane obiekty o funkcjach publicznych. Dziś króluje tu okazały, eklektyczny gmach ratusza City Hall z figurą założyciela miasta — Williama Penna — wieńczącą wysoką wieżę, akcentującą główne urbanistyczne osie miasta. Rozwój miasta jednak nie postępował dokładnie według planu, lecz przeorientował się w kierunku równoległym do rzeki Delaware. Tendencja ta utrzymywała się do połowy XIX wieku, ale już w 1802 roku wskazywano, że miasto powinno rozwijać się w kierunku zachodnim, przekraczając rzekę Schuylkill i włączając ją, wraz z wyznaczonymi na jej zachodnim brzegu terenami zielonymi, do miasta. Ostatecznie budowa City Hall w latach 1871–1901 w centrum układu przerwała chaotyczne procesy rozlewania się struktury miejskiej wzdłuż Delaware i ustanowiła przyszły — zgodny z pierwotnym planem — zachodni kierunek rozwoju miasta. Obszarem o szczególnym znaczeniu dla rozwoju miasta było ujście rzeki Schuylkill do Delaware. Był to „najbardziej unerwiony fragment miasta i całego regionu”, z racji na rozwój przemysłu wydobywczego, portowego i przeładunkowego, związany głównie z rozbudowaną siecią hydrograficzną oraz złożami węgla. Od połowy XIX wieku, na skutek gwałtownego przyrostu populacji, Filadelfia wkroczyła w okres intensywnych zmian administracyjno-gospodarczych, które procedowały ekspansję miasta na zachód. W tej sytuacji wzrósł potencjał terenów otwartych, w tym szczególnie zlewni Schuylkill, nie tylko w kontekście ochrony ujęć wody, ale także jako rezerwy terenu dającej możliwość wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców przeludnionych dzielnic przemysłowego miasta. Odpo-

wiedzią na nowe wyzwania współczesności były rozwijające się wokół terenów ochronnych ujęć wody tereny otwarte, które w 1855 roku zostały przekształcone w Fairmount Park — pierwszy park publiczny w Filadelfii i jeden z ważniejszych, wymieniany zaraz po Central Parku w Nowym Jorku, w Ameryce. Inicjatywa założenia parku była pierwszym aktem nowoczesnego planowania w mieście. W 1868 roku powołano The Fairmount Park Commission, której zadaniem było powiększenie istniejącego już parku, a także stworzenie strefy buforowej otwartych terenów zieleni na obrzeżach miasta. Rozwijający się Fairmount Park z czasem objął obydwa brzegi rzeki Schuylkill i stał się największym w Ameryce miejskim systemem terenów otwartych (Nowakowski, 2014).

Decyzja władz stanowych o lokalizacji wielkiej wystawy Philadelphia Centennial właśnie w Fairmount Park wydawała się w pełni uzasadniona. Na cele wystawy wyznaczono malowniczo pofałdowany teren o powierzchni 284,5 akrów (Mattie, 1998). Zwiedzający byli pod wrażeniem zarówno poziomu rozwoju technologicznego kraju-gospodarza, jak i rozległości lokalizacji, która była półtora raza większa niż na ostatniej wystawie paryskiej 1867 roku. Przestrzeń ta pozwalała na pomieszczenie 5 wielkich obiektów wystawowych oraz ponad 200 mniejszych pawilonów. Przedsięwzięcie na tak wielką skalę wymagało właściwie prowadzonego procesu planowania, zarówno logistycznego, jak i architektonicznego, a przede wszystkim — spójnej wizji urbanistycznej i krajobrazowej (Mattie, 1998). Na wystawie filadelfijskiej zadanie to rozwiązano w sposób całkowicie innowacyjny. Po raz pierwszy w historii wystaw — zamiast pojedynczego wielkiego budynku ze stanowiskami poszczególnych uczestników — pawilony stanowe i narodowe, każdy o indywidualnej formie, swobodnie rozproszono w krajobrazowo kształtowanych terenach parkowych (Greenhalgh, 2011; Mattie, 1998).

Głównym projektantem wystawy został architekt krajobrazu — Herman J. Schwarzmann. Był on odpowiedzialny za przygotowanie terenu, zaprojektował także kilka obiektów. Wcześniej — w 1873 roku — przeprowadził rekonesans na Vienna International Exhibition. Wizyta ta pozwoliła uniknąć podstawowych błędów logistycznych, które były obecne na wystawie wiedeńskiej, głównie związanych z przemieszczaniem się zwiedzających i dostępnością terenów ekspozycyjnych. Na Wystawę Stulecia uruchomiono dodatkowe połączenia kolejowe z Nowego Jorku, Baltimore i Pittsburga, a także z Market Street w Filadelfii. Zwiększono także ilość tramwajów. Zwiedzający do parku przyjeżdżali pociągami,

a wyniesiona ponad poziom terenu kolejka — prototyp systemu *monorail* — woziła ich po terenach wystawowych. W pobliżu terenów wystawowych wybudowano nowe hotele i szpital (Mattie, 1998; https://en.wikipedia.org/wiki/Centennial_Exposition).

Projekt Hermana J. Schwarzmanna dotyczący rozplanowania terenów wystawy był oryginalnym połączeniem dwóch sposobów projektowania — bardziej formalnego, opartego o klasyczną geometrię i swobodnego projektowania krajobrazowego. Dominantami układu geometrycznego były, ustawione symetrycznie po obu stronach prostokątnego dziedzińca, dwie wielkie budowle Machinery Hall i Main Building. Z głównego placu wyprowadzono przekątniową aleję przecinającą cały teren, krzyżującą się pod kątem prostym z drugą osią wystawy — Fountain Avenue. Ta doprowadzała do kolejnej ważnej budowli — Horticultural Building. Wystawa Stulecia w Filadelfii weszła do historii dzięki zaprezentowanemu na niej, całkowicie nowemu podejściu do kształtowania krajobrazu terenów wystawowych. Wykorzystano tu malowniczą topografię terenu, istniejącą zieleń parkową oraz wodę w postaci jeziora i meandrujących strumieni, a także swobodnie rozmieszczone pawilony pełniące rolę landmarków do kreacji krajobrazu ekspozycyjnego, który sam w sobie miał być obiektem podziwiania (Mattie, 1998). W dotychczasowej tradycji było to *novum*, i na tyle spodobało się publiczności, że było naśladowane na kolejnych wystawach.

Największym obiektem — i jednocześnie największym budynkiem wystawowym dotąd wzniesionym — był Main Building (proj. H.J. Schwarzmanna) (Mattie, 1998)⁷. Była to ogromna, prostopadłościenna, trójnawowa hala, z centralnym i narożnymi pawilonami, zbudowana z żelaza, szkła i blachy stalowej — nowego materiału zastępującego dotychczas stosowane żeliwo. Wprawdzie fasada, w niejasnym klasycznym stylu, zakrywała system konstrukcyjny, ale stalowe pokrycie dachu było bardzo dobrze widoczne od wnętrza. Ornamenty zastosowane we wnętrzu były bardziej historyzujące, podczas gdy zewnątrz było bardziej powściągliwe — amerykańskie. Budynek został rozebrany 4 lata po zamknię-

ciu wystawy. Inne obiekty architektoniczne — pod względem konstrukcyjnym raczej typowe — prezentowały mieszankę oryginalnych form i stylów. Fine Arts Pavilion / Memorial Hall (proj. H.J. Schwarzmanna) planowany jako obiekt stały, był oparty o kanony Ecole des Beaux Arts. Horticultural Building (proj. H.J. Schwarzmanna) reprezentował styl mauretańsko-eklektyczny. Drugi pod względem wielkości obiekt — Machinery Hall — był bardzo podobny do Budynku Głównego. Jego projektantami byli inżynierzy Henry Petit i Joseph Wilson, którzy zaprojektowali także kilka mostów na terenie wystawy. Women's Pavilion zbudowany na planie krzyża greckiego i zwieńczony kopułą zaprojektowano w stylu eklektycznym. Budynek, finansowany przez kobiety, wypełniony był dziełami sztuki kobiet-artystek. Po raz pierwszy w historii wystaw prezentacje narodowe ulokowano w odrębnych pawilonach.

Symbolem Centennial Expo była instalacja przedstawiająca gigantyczną rękę trzymającą znicz Statui Wolności, wznoszonej w tym czasie w Nowym Jorku. Wypożyczona z Waszyngtonu Deklaracja Niepodległości również przyciągnęła wielu zwiedzających (Mattie, 1998).

Bez wątplenia najwyższą atrakcją wystawy była 100-metrowa wieża, uświetniająca obchody stulecia Deklaracji Niepodległości ogłoszonej w Filadelfii. Była ona poprzedniczką słynnej wieży Eiffla, wzniesionej na Wystawę Paryską w 1878 roku, kontynuującą — rozpoczęty przez Latting Observatory z Wystawy Nowojorskiej 1853 roku — wyścig wież na Expo. Po rozebraniu wieży planowano przenieść ją w inne miejsce, ale żadna z rozważanych lokalizacji nie została wybrana. Po dwóch latach od demontażu filadelfijska Wieża Stulecia została ponownie zmontowana w Lunaparku na Coney Island w Nowym Jorku. Dzięki zainstalowanym lunetom można było ze szczytu podziwiać panoramę Manhattanu. Podobnie jak wcześniej Latting Observatory, Centennial Tower stał się narzędziem architektonicznym, pozwalającym na obejrzenie miasta z góry, rozbudzając samoświadomość i prowadząc do erupcji zbiorowej energii i ambicji. Jak twierdzi Rem Koolhaas — *wskazuje ponadto jeszcze jeden kierunek ucieczki z miasta: w górę, przez masowe wniebowstąpienia* (Koolhaas, 2013).

Jednym z nielicznych, trwałych architektonicznych śladów Wystawy Stulecia na terenie Fairmount Park pozostał Fine Arts Pavilion, znany również jako Memorial Hall. Po wystawie budynek mieścił Muzeum Pensylwanii, obecnie działa w nim Please Touch Museum — filadelfijskie muzeum dzieci.

⁷ Projekt Głównego Budynku był tematem konkursu, lecz podobnie jak na Wystawie Londyńskiej 1851, podziękowano uczestnikom i zaakceptowano do realizacji projekt Schwarzmanna. W zrealizowanym projekcie uwzględniono wybrane elementy z propozycji C. Vaux & G.K. Radforda i H.A. & J.P. Sims'ów. Ich adaptację do projektu wykonali H. Petit i J. Wilson. Dyskusyjne były wieże — początkowo uznane za zbyt kosztowne i pominięte w projekcie, ale ostatecznie zrealizowane, by nadać budynkowi bardziej dekoracyjny wygląd. Cztery lata po zamknięciu wystawy budynek został rozebrany.

Budynkiem, który także uniknął rozbiórki był Ohio State Building (Mattie, 1998; Sykta 3, 2014; <https://www.bie-paris.org/site/en/1876-philadelphia>).

Najbardziej doniosłym dziedzictwem, w którym Centennial Exposition miała swój istotny udział, jest Fairmount Park. W latach 1871–1929 w Filadelfii zrealizowano koncepcję nowej osi kompozycyjnej miasta — Benjamin Franklin Parkway — diagonalnie przecinającej istniejący rusztowy układ urbanistyczny, nakreślony przez W. Penna w XVII wieku. Oś wyprowadzona z City Hall i zamknięta monumentalnym gmachem Museum of Art, została zdefiniowana jako wydłużone wnętrze urbanistyczne, zapewniające powiązania widokowe i funkcjonalne między centrum miasta a terenami otwartymi Fairmount Park. Projekty te, zrealizowane w duchu City Beautiful Movement, ostatecznie skryształowały układ urbanistyczny Filadelfii i uważane są za jedno z największych osiągnięć w historii planowania przestrzennego miast amerykańskich (Nowakowski, 2014; Brownlee, 2017 [online:] <https://www.sas.upenn.edu/arhistory/content/building-city-beautiful>).

1926

Idea zorganizowania w Filadelfii kolejnej wystawy światowej pojawiła się w 1916 roku z inicjatywy Johna Wanamakera — jedyne go żyjącego członka Komitetu Finansowego Centennial Exposition z 1876 roku. W tym czasie Filadelfia była dynamicznie rozwijającym się miastem, ale korupcja polityczna i finansowa poważnie osłabiały jej reputację. Zamyśl przywołania okresu świetności miasta i sukcesu Wystawy Stulecia miał zintegrować lokalną społeczność w procesie odnowy miasta. Plany stały się realne, gdy we Francji powołano komisję odpowiedzialną za planowanie „Wielkiej Międzynarodowej Wystawy Filadelfii w 1926 roku”. Jako miejsce wystawy Sesquicentennial Exposition, celebrującej 150-lecie powstania Stanów Zjednoczonych i jednocześnie 50. rocznicę Centennial Exposition, wyznaczono Fairmount Parkway — kontynuację urbanistycznej osi diagonalnej Benjamin Franklin Parkway i jednocześnie położoną na lewym brzegu Schuylkill część Fairmount Park.

Niestety straty poniesione przez Stany Zjednoczone w I wojnie światowej, negatywne skutki prohibicji i pandemii grypy, tzw. hiszpanki, w latach 1918–1919, zmusiły organizatorów do znacznego okrojenia planów wystawy, radykalnego zmniejszenia budżetu, a także zmiany lokalizacji.

Dzięki determinacji głównego inicjatora wystawy — J. Wanamakera i nowego burmistrza — J.H. Moore’a udało się, mimo tych prze-

ciwności, doprowadzić do powołania w 1921 roku Sesqui-Centennial Exhibition Association (SCEA)⁸, która zajęła się organizacją wystawy w 1926 roku (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

Na miejsce wydarzenia wybrano teren w południowej części miasta, lokalizując główne wejście na skrzyżowaniu generalnej osi północ-południe miasta — Broad Street i Packer Avenue (Boyer, 2008, [online:] <https://blog.phillyhistory.org/index.php/2008/07/the-sesqui-centennial-exposition-of-1926/>).

Na prostokątnym placu wzniesiono oryginalną bramę. Ponad Broad Street, na masywnych pylonach zawieszono wysoką na 80 stóp replikę symbolu Filadelfii — Liberty Bell⁹ (https://pl.wikipedia.org/wiki/Dzwon_Wolno%C5%9Bci), pokrytą 26 tysiącami żarówek. Symboliczna brama do wystawy stała się tym samym jej najbardziej rozpoznawalną wizytówką.

Południowy odcinek Broad Street, głównej arterii komunikacyjnej miasta, nazywany Southern Boulevard Parkway, stał się jednocześnie osią urbanistyczną terenów wystawowych — Forum of Founders — dalej na południe prowadząc do basenu portowego w Naval Yard u ujścia rzeki Schuylkill do Delaware. Ulice przecinające się prostopadle z osią Broad Street wydzieliły cztery główne strefy funkcjonalne. Przy skrzyżowaniu Broad Street i Pattison Avenue zlokalizowano stację tramwajów miejskich. W kwartałach na północ od skrzyżowania rozmieszczono, po obu stronach ramowanego drzewami Forum of Founders, obiekty i pawilony wystawowe. Zastosowano klasyczną, osiową kompozycję i ortogonalny układ budowli i pawilonów, placów i ogrodów, tworzących atrakcyjne przedpole dla budowli. Znalazły się tu Court of Honor, Liberal Arts i Agriculture Buildings, grupa rzeźb oraz amfi-

⁸ Burmistrz J.H. Moore został wybrany na przewodniczącego SCEA, a J. Wanamaker mianowany honorowym przewodniczącym rady.

⁹ Dzwon Wolności (ang. Liberty Bell) — historyczny dzwon, symbol wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Pierwszy dzwon, odlany w Londynie, po przywiezieniu do Filadelfii pękł. Miejscowi rzemieślnicy John Pass i John Stow odlali nowy dzwon w 1753 roku używając metalu przetopionego z pierwszego. W 1846 roku naprawiono kolejne pęknięcie i 22 lutego Liberty Bell zadzwonił z okazji urodzin George’a Washingtona, jednak pękł ponownie i od tego czasu nie był już używany. Dzwon waży ponad 900 kilogramów. Zawieszony jest na obejmie z drewna wiązowego uważanej za oryginalną. Liberty Bell jest obecnie eksponatem muzealnym prezentowanym w Independence National Historical Park w Filadelfii.

teatralne Schody Narodów (Stairway of Nations), naprzeciw spektakularnej wieży Tower of Light. Po drugiej stronie Forum, wokół komponowanych ogrodów, fontann i basenów stanęły pawilony, zarówno wystawowe, jak i rozrywkowe. Kwartał południowo-zachodni wypełnił rozległy League Island Park. Został on założony na początku XX wieku według projektu firmy braci Fredericka i Johna Olmstedów. Powstał na zrekultywowanych bagiennych terenach Greenwich Island — jednej z kilku wysp na obszarze poprzecinanych przez liczne kanały rzeczne w XVIII i XIX wieku. Wykorzystanie parku na wystawę Sesquicentennial w 1926 roku spowodowało pewne zmiany w oryginalnym projekcie, zachowując jednak jego zasadniczy układ i charakter, a także istniejące obiekty, jak altana widokowa (gazebo) z 1914 roku oraz parkowy domek dla łódek (park boathouse) z 1916 roku (https://en.wikipedia.org/wiki/Franklin_Delano_Roosevelt_Park; Jaffe, [online:] <https://whyy.org/articles/look-south-phillys-historic-green-space/>).

Wokół malowniczo połączonych ze sobą jezior rozplanowano strefę rozrywki wystawy — Wyspę Skarbów. Zajmowała ona ponad pięć akrów i oferowała zwiedzającym różnorodne rozrywki, w tym: replikę Canadian Rockies, miniaturową kolej, górską zjeżdżalnię, Robinson Crusoe's Beach, piracką kryjówkę, przejażdżki łodzią i Arkę Noego ze zwierzętami, a także wiele kolejek górskich. Atrakcją tej części wystawy była rekonstrukcja ponad dwudziestu budynków z filadelfijskiej High Street z okresu kolonialnego wraz z przewodnikami ubranymi w stroje z epoki. Ponadto na wzór Centennial Exposition w krajobraz parku wkomponowano pawilony narodowe i stanowe, restauracje, altany i inne obiekty ekspozycyjne i rekreacyjne. W kwartale południowo-wschodnim znalazły się dworzec tramwajowy i stadion zaprojektowany przez firmę architektoniczną Simon & Simon w klasycznym stylu lat 20. Oparta na podkowiastym narysie, monumentalna widownia otaczała tor i boisko do piłki nożnej. Na stadionie odbywały się plenerowe wydarzenia — spektakle, przedstawienia, zawody sportowe itp. (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

Architektonicznie filadelfijska Wystawa 150-lecia prezentowała przegląd form charakterystycznych dla monumentalnego neoklasycyzmu, wywodzonego z Wystawy Kolumbijskiej w Chicago w 1893 roku, ale zdecydowanie uproszczonych i ożywionych stylistyką art déco, która w latach 20. XX wieku przeżywała swój największy rozkwit.

Zakończenie wystawy we wrześniu 1926 roku uświetniły spektakularne pokazy lotnicze upamiętniające dokonania pilota Navy Air — kapitana H.C.

Mustina — związane z pierwszym katapultowaniem z poruszającego się statku w 1915 roku. W pokazach uczestniczyły formacje lotnicze Armii, Marynarki Wojennej i Korpusu Morskiego. Wydarzenia te — odbywające się na specjalnie przygotowanym polu Naval Air Facility Mustin Field w Philadelphia Navy Yard, w południowej części terenów wystawowych — przyciągnęły rekordową publiczność (1500 widzów), w tym wiele prominentnych gości, wśród nich ówczesnego burmistrza Filadelfii — W.F. Kendricka — przyjaciela kapitana Mustina z dzieciństwa, a także J. Wanamakera — prezesa wystawy (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

Mimo tak spektakularnej ceremonii zamknięcia, Sesqui-Centennial Exhibition zakończyła się finansowym fiaskiem. Ilość 10 milionów zwiedzających była zdecydowanie poniżej oczekiwań. Nazwana „Największą Amerykańską Plajtą” („America's Greatest Flop”), zamknęła się z 20 mln dolarów długów, których nie była w stanie pokryć. Została objęta zarządkiem w 1927 roku, a jej aktywa zostały sprzedane na aukcji (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

Obiekty i pawilony wystawowe, prócz stadionu i budynku American Swedish Historical Museum, zostały rozebrane. Stadion Sesquicentennial przemianowany później na Philadelphia Municipal Stadium, a od 1964 roku noszący imię J.F. Kennedy'ego, działał w swojej oryginalnej formie architektonicznej i lokalizacji od 1926 do 1992 roku. Obecnie tereny, na których znajdował się stadion są częścią wielkiego kompleksu sportowego — South Philadelphia — mieszczącego siedziby klubów sportowych i wiele obiektów, w tym Wells Fargo Center, wzniesiony dokładnie na miejscu Stadionu Sesquicentennial (https://en.wikipedia.org/wiki/South_Philadelphia_Sports_Complex).

Amerykańsko-Szwedzkie Muzeum Historyczne zostało wzniesione na terenach wystawowych z przeznaczeniem na obiekt stały. Założyciel muzeum — Amandus Johnson — zainspirował grupę przedsiębiorców szwedzkiego pochodzenia do budowy muzeum jako formy upamiętnienia wkładu Szwedów w historię Stanów Zjednoczonych. Muzeum zlokalizowano na gruncie подарowanym przez królową Szwecji — Christinę — koloniście Svenowi Skute. Budynek zaprojektowany przez szwedzko-amerykańskiego architekta — Johna Nydéną — łączył w sobie elementy architektoniczne z trzech wybitnych budowli, tj. z XVII-wiecznego dworku Eriksberg w Södermanland, kopuły ratusza w Sztokholmie i arkad z domu George'a Washingtona w Mount Vernon. Obecnie obiekt nadal pełni

funkcje muzealne, mieści galerie wystawowe, bibliotekę, magazyn kuratorski i archiwa, biura, sklep muzealny, salę konferencyjną, zaplecze gastronomiczne i kuchnię. Organizowane są tu wydarzenia okolicznościowe i imprezy (<https://www.american-swedish.org/about>).

Zachowanym śladem wystawy Sesquicentennial jest Fontanna Koni Morskich (Sea Horse Fountain) znajdująca się na terenie Fairmount Parkway, która według początkowych planów miała być pierwotnie lokalizacją wystawy. Fontanna — replika oryginalnego dzieła Berniniego z Rzymu, z ok. 1740 roku¹⁰ — była darem Benito Mussoliniego upamiętniającym 150-lecie Ameryki, ale przybyła za późno na wystawę i została ustawiona w 1928 roku właśnie w tym eksponowanym miejscu. Fontanna Koni Morskich stanowi centralny punkt kompozycyjny Fairmount Parkway po północnej stronie Muzeum Sztuki Filadelfii (Philadelphia Museum of Art), akcentując miejsce zbiegu osi urbanistycznych i parkowych. Niestety wiele lat użytkowania oraz niewłaściwe metody konserwacji spowodowały, że fontanna była w bardzo złym stanie. W 2013 roku została gruntownie wyremontowana, a ze względu na znaczne ubytki — w dużej części zrekonstruowana. Prace przy rewaloryzacji fontanny prowadziła firma Materials Conservation Co. (MCC), przy wsparciu Departamentu Ochrony i Zasobów Naturalnych i budżetu miejskiego. Fontanna Koni Morskich powróciła do dawnego blasku i dziś ponownie zachwyca odwiedzających muzeum i park. Otoczenie fontanny należy do najbardziej eksponowanych i eleganckich przestrzeni publicznych Filadelfii. Znajdują się tutaj, prócz monumentalnego Muzeum Sztuki, ważne zabytki kształtujące front rzeki Schuylkill — Fairmount Water Works i Boathouse Row oraz Azalea Garden (proj. Frederick W.G. Peck, 1952, renowacja Shusterman & Steiger, 1989) (<https://tclf.org/landscapes/azalea-garden>). W ciągu ostatnich lat zrealizowano tu szereg projektów architektoniczno-krajobrazowych podnoszących jakość przestrzeni parku, w tym Anne d'Harnoncourt Sculpture Garden (proj. Olin, 2009). Biuro Olin opracowało projekty strefy parkowej między Muzeum a nabrzeżem Schuylkill, obejmujące plac wokół Fontanny Koni Morskich z zielenią inspirowaną włoskimi ogrodami oraz połączenie kładką pieszą z niewielką wyspą na rzece i dalsze nasadzenia wzdłuż nabrzeża. W dużej części są one już zrealizowane (Hahn, 2013, [online:]

<https://whyy.org/articles/italian-fountain-restored-getting-ready-to-splash-again-this-summer/>; Kummer, 2018 [online:] <https://www.inquirer.com/philly/health/science/fairmount-water-works-trail-boardwalk-schuylkill-river-20181016.html>).

Pomimo niewielu architektonicznych śladów w przestrzeni miasta po Sesquicentennial Exposition, wystawa bardzo przyczyniła się do jego rozwoju. Pierwszy przekraczający rzekę Delaware i najsłynniejszy most Filadelfii — Delaware River Bridge — przemianowany w 1955 roku na Most Benamina Franklina zbudowano na wystawę 1926 roku dla usprawnienia komunikacji między Filadelfią a Camden w stanie New Jersey (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition). Do 1929 roku był to most o najdłuższym pojedynczym wiszącym przęśle na świecie¹¹ (https://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Franklin_Bridge).

Ważną decyzją w procesie planowania miasta było zorganizowanie wystawy na południu, na terenach otwartych, podmokłych i niezainwestowanych, wykorzystując potencjał istniejącego już parku League Island. Zbalansowało to rozwój przestrzenny, dotąd głównie ukierunkowany na północ i wschód za rzeką Schuylkill oraz ożywiło tę część miasta. Określiło również charakter obszaru South Philadelphia jako terenów rekreacyjno-sportowych, stanowiących swoisty kontrapunkt dla dużego kompleksu zieleni — Fairmount Park na północy miasta.

Optymizmem napawają informacje — zwłaszcza w kontekście nieobecności Stanów Zjednoczonych wśród gospodarzy wystaw światowych w XXI wieku — o planach Filadelfii dotyczących zorganizowania tu kolejnej wystawy w 2026 roku z okazji 250-lecia Ameryki. Inicjatorem pomysłu jest kompania o nazwie USA250. W 2015 roku Rada Miasta Filadelfii jednogłośnie podjęła uchwałę o podjęciu działań w tej sprawie (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

5. WYSTAWA ŚWIATOWA W BUFALLO (1901)

Tradycje krajobrazowego kształtowania terenów wystawowych jako utopijnych miast z klasycyzującymi budowlami w otoczeniu sielskich krajobrazów i ogrodów chętnie przejmowały od Wystawy Kolumbijskiej 1893 roku kolejne ekspozycje, w tym wystawy w Buffalo (1901), Saint Louis (1904),

¹⁰ Filadelfijska Fontanna Koni Morskich została wykonana z trawertynu przez Christophera Unterbergera i Vincenzo Pacettiego. Sylwety czterech koni wylaniają się z płaskiej, kamiennej misy z wodą. Na jej brzegach znajdują się napisy w języku włoskim i angielskim.

¹¹ Głównym inżynierem mostu był urodzony w Polsce Ralph Modjeski, konstruktorem — Leon Moisseiff, architektem nadzorującym — Paul P. Cret, a inżynierem budowlanym — Montgomery B. Case.

San Francisco (1915) czy San Diego (1915/1916), zmierzając do osiągnięcia efektów oczarowania, romantycznej nostalgii i odrealnienia. Na wystawie Pan-American w Buffalo w efektowny sposób powiązano budynki utrzymane w jasnej kolorystyce z klasycznym planem i monumentalną rzeźbą (Greenhalgh, 2011).

Wystawa Pan-American w 1901 roku została zorganizowana przez Kompanię o tej samej nazwie, założoną w 1897 roku w Buffalo, które pokonało w rywalizacji Niagara Falls (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). Tereny wystawowe o powierzchni 350 akrów wyznaczono na zachodnich obrzeżach miasta w Delaware Park — rozległym „parku wiejskim”, zaprojektowanym w stylu krajobrazowym przez spółkę Olmsted & Vaux w latach 1868–1870¹² (Wilczkiewicz, 2013). Rozległa, owalna łąka otoczona lasem, kręte ścieżki spacerowe, malownicze jezioro Scajaquada Creek stanowiły komponenty sielskiego krajobrazu parkowego, w który wpisano wiele oryginalnych obiektów parkowych, jak Spire Head House (altana zaprojektowana przez Calverta Vaux), ogród w kamieniołomie, pętle ścieżek i inne. Park był idealnym miejscem do wypoczynku w otoczeniu natury (Zachariasz, 2003; <https://www.bfloparks.org/parks/delaware-park/>).

Kompozycja krajobrazowa terenów Pan-American była gloryfikacją monumentalnego planowania urbanistycznego w duchu City Beautiful, z krzyżującymi się osiami przestrzeni publicznych, klasycyzującymi budowlami rozmieszczonymi przy eleganckich, szerokich bulwarach i placach dekorowanych rzeźbami i kunsztownie aranżowaną zielenią. Ważną rolę w kształtowaniu krajobrazu wystawy pełniła woda pojawiająca się w wielu odsłonach — fontannach, sadzawkach, kanałach czy naturalnym jeziorze. Nadzwyczaj efektowna była koncepcja elektrycznego oświetlenia i nocna iluminacja wystawy, która przeszła do historii dzięki fotografiom, a także filmom autorstwa Thomasa Edisona (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). Dużą wagę przykładano do aspektów edukacyjnych — na Buffalo Pan-American zaprojektowano ścieżkę przedstawiającą postęp cywilizacji przez millenia, uwidaczniając ją w specjalnie opracowanym kolorowym schemacie i planie terenu (Greenhalgh, 2011).

Po zakończeniu wystawy większość obiektów została zdemontowana. Podobnie jak na Chicago

Columbian, budynki miały drewnianą lub stalową konstrukcję szkieletową i były pokrywane gipsowymi panelami, co ułatwiało rozbiórkę. Obszar został następnie oczyszczony, podzielony na działki mieszkalne, wytyczono nowe ulice i tereny parkowe. Tereny ekspozycji — ograniczone przez Elmwood Avenue na zachodzie, Aleję Delaware na wschodzie, jezioro Hoyt na południu i linię kolejową na północy — obecnie zajmują działki mieszkalne między Nottingham Terrace a Amherst Street, a także usługowe — po północnej stronie. Większość dawnych terenów wystawowych zajmuje Delaware Park, znany jako ulubiony park Olmsteda, uznany w 2014 roku przez Amerykańskie Stowarzyszenie Planowania za jedno z wielkich miejsc Ameryki i jeden z 10 najlepszych parków na świecie — według rankingu The Guardian z 2015 roku (<https://www.bfloparks.org/parks%20/delaware-park/>). Na terenie parku oryginalnie zaprojektowanego przez FLO (Frederick Law Olmsted), zachował się jeden z obiektów wystawowych — Budynek Stanu Nowy Jork — uznany za zabytek historii w 1987 roku. Jest on siedzibą Buffalo and Erie County Historical Society, mieści Muzeum Historii Buffalo z biblioteką gromadzącą zbiory dotyczące problematyki panamerykańskiej. Ponadto do zachowanych obiektów powystawowych należy również, położona po drugiej stronie Scajaquada Creek, galeria Albright-Knox Art Gallery, planowana pierwotnie jako Beaux Arts Exhibition Hall, lecz nieukończona na czas wystawy. Galeria wykorzystywana jest nadal dla celów wystawowych (Sykta 3, 2014; https://en.wikipedia.org/wiki/World%27s_fair). Po zakończeniu wystawy podjęto wysiłek zachowania oryginalnej Wieży Elektrycznej, ale nie udało się niestety na czas zebrać wystarczającej kwoty. Niemniej jednak wieża stała się inspiracją dla 13-piętrowej Beaux-Arts Electric Tower, wzniesionej w 1912 roku w centrum Buffalo. Podobnie było w przypadku Hotelu Statler, który doczekał się dwóch swoich replik — w 1907 i 1923 roku. Silnik z kolejki obwożącej po terenach wystawy jest obecnie własnością prywatną i działa w Braddock Heights w Maryland (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). Na Fordham Drive umieszczono pamiątkowy kamień i słupek informacyjny, oznaczający miejsce, gdzie znajdowała się Świątynia Muzyki (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). W pobliżu, przy tej samej ulicy, znajduje się też jeden z ważniejszych obiektów memorialnych wystawy — głaz pamiątkowy — usytuowany w miejscu dokonania śmiertelnego zamachu na prezydenta Williama McKinleya we wrześniu 1901 roku podczas jego wizyty na Buffalo Pan-American (<https://pl.wikipedia.org/wiki/>

¹² Frederick L. Olmsted i Calvert Vaux, prócz nowojorskich i bostońskich parków, projektowali także parki miejskie w Buffalo: Delaware, Martin Luther King Jr. Park, Front, South, Cazenovia, Riverside, wraz z łączącymi je parkways (Humboldt Parkway, Chapin Parkway).

Zamach_na_WilliamamcKinleya). Wydarzenie to położyło się cieniem na wystawie, nieco osłabiając jej generalnie pozytywny wizerunek.

6. WYSTAWA ŚWIATOWA W SAINT LOUIS (1904)

Zaledwie dekadę po Wystawie Chicagowskiej 1893, Saint Louis zorganizowało u siebie największą wystawę w dotychczasowej tradycji — Louisiana Purchase Exposition¹³ (Greenhalgh, 2011; Jackson, 2008; Mattie, 1998; https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition) — potwierdzając nadejście ery Zachodu. Dla zwiedzających otwarto największy teren w historii o powierzchni 1,272 akrów (510 hektarów) (Greenhalgh, 2011; Jackson, 2008). Znalazło się na nim ponad 1500 budynków, połączonych około 121 km dróg i ścieżek. Sam Pałac Rolnictwa zajmował powierzchnię ok. 81 tys. m². Rozległość terenu nie pozwalała na nawet pobieżne obejrzenie całej wystawy w tydzień. Miasto było jednocześnie gospodarzem Letnich Igrzysk Olimpijskich 1904 — pierwszych w Stanach Zjednoczonych. Olimpiada, pierwotnie przyznana Chicago, została przeniesiona do Saint Louis. Wydarzenia sportowe zostały jednak przyćmione przez targi.

Plan wystawy zlokalizowanej na terenie dzisiejszego Forest Park i kampusu Washington University został opracowany przez Georga Kesslera — projektanta wielu parków miejskich w Texasie i Midwest. Chociaż F.L. Olmsted zmarł na rok przed wystawą, pojawiło się wiele spekulacji na temat jego osobistego udziału w tworzeniu planu Louisiana Purchase. Istniały pewne przesłanki by łączyć nazwisko Olmsteda z wystawą. Pierwsza — Kessler pracował krótko jako ogrodnik dla Olmsteda w Central Parku, druga — Olmsted był zaangażowany w projekt Forest Park w Queens w Nowym Jorku, trzecia — Olmsted w 1897 roku planował rewaloryzację Ogrodu Botanicznego Missouri, niedaleko parku, gdzie odbywała się wystawa, i ostatnia — synowie Olmsteda — Frederick i John — doradzali Washington University w zakresie integracji kampusu z parkiem (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition).

Plan Kesslera — oparty na modelu Chicago Columbian i ideach City Beautiful — w generalnej dyspozycji przypominał wachlarz, pawilony formowały szerokie półkole, otwierając się na rozległe tereny otwarte, wypełniające większość obszaru parku. Klasyczny plan zmiekczone malow-

niczo kształtowanymi ogrodami, przenosząc zwiedzających w sielski krajobraz, z klasycyzującymi budowlami, budząc odczucia romantycznej nostalgii i odrealnienia (Greenhalgh, 2011). Centrum podkreślono większymi budowlami, które podobnie jak w Chicago, wyeksponowano na tle basenów i kanałów wodnych. Im dalej od centrum, tym pawilony były mniejsze i bardziej wtopione w zieleni ogrodów. Zwiedzających po całym terenie rozwoziła kolejka, pozwalając im rozkoszować się sielankowymi widokami okolicy.

Korporacja Louisiana Purchase Exposition zleciła w 1901 roku projekty budynków wybitnemu architektowi z Saint Louis — Isaacowi S. Taylorowi, który mianował Emmanuela L. Masqueraya na szefa projektu. Zaprojektował on większość budynków wystawowych: Palace of Agriculture, Kaskady i Kolumnady, Palace of Forestry, Fish, Game, Palace of Horticulture i Palace of Transportation, utrzymanych w stylistyce City Beautiful (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition).

Wielką popularnością na wystawie cieszyły się atrakcyjne pokazy nowych technologii, zwłaszcza teletechnicznych, z zakresu motoryzacji i aeronautyki. Wystawa wniosła ogromny wkład w rozwój nauk i technologii, zaprezentowano na niej wiele znaczących wynalazków, m.in. bezprzewodowy telefon, teleautograf (prekursor faxu), rentgen, inkubator dla niemowląt, elektryczny tramwaj, samochód osobowy zasilany gazem, parą i elektryczny, samolot i wiele innych (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition). Wystawa — najbardziej rozślawiona przez popularną piosenkę „Meet Me in Saint Louis” — była również zapamiętana przez nowinki w branży spożywczej — lody w wafelku i mrożoną herbatę (Mattie, 1998).

Wystawa całkowicie odmieniła stosunkowo niewielkie i prowincjonalne Saint Louis. Tę nadzwyczajną i — dla wielu — niewyobrażalną zmianę dokumentowało sporo reporterów i fotografów. Ulice tętniły życiem, przelewały się przez nie tłumy gości, jak podsumował jeden z obserwatorów — w czasie wystawy Saint Louis miało więcej energii niż jakakolwiek inna okolica na północy (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition). Aby zapewnić dostęp na wystawę milionom zwiedzających, wzmocniono system miejskiego transportu, unowocześniono port oraz wybudowano nowy most — Eads Bridge — łączący Missouri z Illinois, uznany za jedną z „osobliwości” Saint Louis.

Budynki na wystawie — tak jak na Chicago Columbian — były zaprojektowane jako tymczasowe, z materiału zwanego „staff” — mieszanek gipsu i włókien konopnych na drewnianym szkie-

¹³ Wystawa z 1904 roku w Saint Louis celebrowała 100-lecie zakupu Luizjany od Francji w 1803 roku.

lecie. W związku z tym zachowało się niewiele architektonicznych śladów wystawy. Najbardziej okazały jest Pałac Sztuk Pięknych, zaprojektowany przez Cassa Gilberta, usytuowany na szczycie Art Hill w Forest Park. W gmachu znajduje się wewnętrzny dziedziniec inspirowany rzymskimi łaźniami Karakalli. Obecnie jest siedzibą Saint Louis Art Museum. Budynek Administracyjny (proj. Cope & Stewardson), obecnie nazwany Brookings Hall, jest ważnym obiektem kampusu Washington University. Podobny budynek wzniesiono w Northwest Missouri State University w 1905 roku, w Maryville w Missouri. Odtworzono tam również układ urbanistyczny terenów wystawowych, który stał się osnową Missouri State Arboretum. Wzdłuż bulwaru Lindell, przy północnej granicy Forest Park, zachowały się niektóre rezydencje z czasów ekspozycji. Wielka woliera dla ptaków z czasów wystawy znajduje się w Saint Louis Zoological Park. W 1913 roku oddano do użytku Jefferson Memorial Building, ufundowany z wpływów z wystawy w celu upamiętnienia prezydenta Thomasa Jeffersona — inicjatora zakupu Luizjany. Budynek stanął w pobliżu głównego wejścia do wystawy. Ulokowano tu siedzibę Muzeum Historii Missouri, gdzie zgromadzono archiwum ekspozycji. W latach 2002–2003 zostało ono rozbudowane. Wieża obserwacyjna wzniesiona w rejonie wodospadu Niagara przez amerykańską firmę De Forest Wireless Telegraph, została przeniesiona na wystawę, gdzie służyła jako platforma widokowa i prezentacyjna z zakresu telegrafii bezprzewodowej. Po wystawie wieża została ponownie zmontowana w parku Creve Coeur Lake Memorial Park w Maryland Heights Missouri (Sykta 3, 2014; https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition).

7. WYSTAWA ŚWIATOWA W CLEVELAND (1936)

Wystawa zorganizowana w 1936 roku w Cleveland — zwana także Wystawą Wielkich Jezior — celebrowała 100-lecie uzyskania praw miejskich przez Cleveland. Była jedną z sześciu wydarzeń określanych przez Rydell'a jako 'Wystawy Wieku Postępu', niosących pozytywny przekaz wyprowadzenia Stanów Zjednoczonych z Depresji lat 30. dzięki postępowi technologicznemu (Rydell, 2010). Celem Great Lakes Exposition było podkreślenie *materialnego, społecznego i kulturalnego postępu, osiągniętego w regionie Wielkich Jezior w ciągu ostatnich 100 lat* [oraz] *wskazanie ścieżek postępu na przyszłość* (*Great Lakes Exposition Official Souvenir Guide*, 1936; <http://www.clevelandmemory.org/glihc/glexpo/index.html>).

Tereny wystawy o powierzchni 135 akrów ulokowano na nabrzeżu jeziora Erie, zajmując kilka kwartałów urbanistycznych (od W.3. do E.20. Ulicy). Obiekty wystawowe rozplanowano wokół centralnej, otwartej przestrzeni — Midway, nawiązując w ten sposób zarówno nazwą, jak i układem do 1893 Chicago Columbian Exposition, która podobnie została powiązana przez wydłużony bulwar z nabrzeżem jeziora Michigan. Podobnie jak na słynnej wystawie chicagowskiej, także i tutaj zamierzano zapoznać gości z kulturami innych krajów, celebrować amerykański przemysł i promować lokalne firmy. Chociaż wystawa w Cleveland była wydarzeniem mniejszej rangi, udało jej się przyciągnąć 11 milionów zwiedzających w dwóch sezonach — w 1936 i 1937 roku. Nie dorównywała także nowoczesnością i postępowością rozwiązań architektonicznych i technologicznych swojej chicagowskiej poprzedniczce Century-of-Progress Exposition z 1933 roku, skupiając się raczej na popularnych atrakcjach, rozrywce i edukacji przez poznawanie innych kultur.

Pas Midway stanowił główną oś kompozycyjną wystawy — zamkniętą w perspektywie linią horyzontu jeziora Erie i otwartym amfiteatrem Marine Theater. Po obu stronach osi rozlokowano główne obiekty, m.in.: Court of Presidents, Automotive Building, Art Gallery, Hall of Progress czy wystawy reprezentujące lokalny biznes i przemysł — White Motor Company, Standard Oil Company, Firestone Tire & Rubber Company, Sherwin Williams. Towarzyszyło im wiele dodatkowych atrakcji, jak: sterowiec Goodyear Tire & Rubber Co., ogrody botaniczne, urządzenia lunaparkowe, kawiarnie, itd. Unikalną atrakcją były statki ekspedycyjne Admirała Byrda „Miasto Nowego Jorku” z wystawami „Custer Car Speedway”, wenecka huśtawka i „Ripley's Believe-itor Not Odditorium”. W drugim sezonie w 1937 r. dodano najpopularniejszą atrakcję wystawy — Aquacade — pokazy baletu wodnego. Odbływały się one w Akwarium nad jeziorem Erie, gdzie z 5000 miejsc siedzących w teatrze-restauracji publiczność oglądała pokazy synchronicznego pływania, nurkowania i występów pływaków olimpijskich w rolach głównych z Eleanor Holm i Johnny Weissmuller'em. Program obejmował 4 odcinki: „Plaża w Kalifornii”, „Coney Island”, „Plaża na Florydzie” i „Brzegi Jeziora Erie”. Ta najbardziej popularna atrakcja Great Lake Exposition, została powtórzona z dużym sukcesem na wystawie w Nowym Jorku w 1939 r. Tereny wystawowe w Cleveland oferowały również atrakcje i rozrywki niezbyt wysokich lotów, które dziś uznanoby za dalece niestosowne, w tym pokazy balerin *oversize* i nagich tancerzy kanadyjskich, cyrk karłów czy odtwarzanie scen z życia południowej

plantacji. Osobny kwartał zajmowała scenografia wioski narodowej „Ulice Świata” z zabudową i pokazami prezentującymi kultury innych krajów oraz licznymi kawiarniami i bazarami.

Wszystkie obiekty ekspozycyjne zostały rozebrane zaraz po zakończeniu wystawy. Zachowano jedynie ogrody Donald Gray Gardens, które funkcjonowały na tyłach Cleveland Stadium do 1997 roku., kiedy to zostały zlikwidowane pod budowę First Energy Stadium. Obecnie na dawnych terenach wystawowych znajdują się Great Lakes Science Center, the Cleveland Browns Stadium i Rock and Roll Hall of Fame (<http://www.clevelandmemory.org/glihc/glexpo/index.html>).

Dziedzictwo Wystawy Wielkich Jezior zorganizowanej w Cleveland w 1933 roku zostało zaprezentowane na wystawie zatytułowanej „Designing Tomorrow: America’s World’s Fairs of the 1930s.”, zorganizowanej w latach 2010–2011 w National Building Museum w Waszyngtonie. Wystawa została podsumowana w publikacji naukowej o takim samym tytule (Rydell, Burd Schiavo, 2010).

8. PODSUMOWANIE

W części I raportu z realizacji projektu badawczego pt. „Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ światowych wystaw amerykańskich na rozwój i planowanie miast, na przykładzie Chicago i Nowego Jorku” przedstawiono badania wstępne w oparciu o dostępną literaturę, źródła internetowe i dotychczasowe prace Autorki. Wyniki tych badań zostały zaprezentowane w dwóch artykułach: pierwszym (Sykta, 2019), w którym omówiono w ujęciu retrospektywnym i zasygnalizowano kwestie dziedzictwa wystaw organizowanych w wielkich metropoliach Chicago i Nowego Jorku, oraz niniejszym — stanowiącym rodzaj suplementu. Badania rozszerzono tu o wybrane przykłady wystaw organizowanych w mniejszych miastach — Filadelfii, Buffalo, Saint Louis i Cleveland — położonych na terenie wschodniego wybrzeża i Midwest, oraz będących gospodarzami wystaw w zbliżonym okresie, tj. od końca XIX do połowy XX wieku. Przeprowadzone w poszerzonym zakresie analizy porównawcze wykazały silne powiązania ideowe, kompozycyjne i organizacyjne pomiędzy tymi wydarzeniami.

Wszędzie stosowano ten sam, charakterystyczny dla amerykańskich targów, model organizacyjno-finansowy, opierający się na specjalnie powoływanych kompaniach i komercyjnym nastawieniu do funkcjonowania terenów i obiektów wystawowych. To na amerykańskich wystawach rozwinęto strefy

rozrywki do ogromnych rozmiarów, udowadniając, że to rozrywka jest kluczem do sukcesu Expo.

Wystawy amerykańskie ukształtowały też swój własny model rozplanowania terenów wystawowych, z czasem przejmowany przez kolejne Expo na całym świecie. To na Filadelfijskiej Wystawie Stulecia w 1876 roku nastąpiła zasadnicza zmiana formuły przestrzennej międzynarodowych ekspozycji — nie jeden wielki budynek, lecz zabudowa pawilonowa rozproszona w parku. To w słynnym White City na Wystawie Kolumbijskiej w Chicago, w 1893 roku oczarowano międzynarodową, ale i — co niezwykle istotne — miejscową publiczność nadzwyczajną koncepcją urządzenia terenów wystawowych. Zachwycająca scenografia Białego Miasta — z monumentalnymi, klasycyzującymi budowlami i rzeźbami na tle komponowanych ogrodów, fontann i basenów pięknie iluminowanych nocą — wzbudziła bezprecedensowe w Ameryce zainteresowanie estetyką miast, prowadząc do powstania społecznego ruchu na rzecz ich upiększenia — City Beautiful Movement. Wystawy amerykańskie — co pokazały wszystkie omówione przykłady — z upodobaniem stosowały w rozplanowaniu swych terenów modele: filadelfijski — z zabudową pawilonową wkomponowaną w krajobraz parkowy i chicagowski — City Beautiful. W Ameryce wybór lokalizacji wystawy był zawsze powiązany ze strategią rozwoju miasta-gospodarza i lokalną ekonomią. To swoiste „biznesowe” podejście było nastawione zarówno na osiągnięcie bezpośrednich zysków z organizacji krótkotrwałego wydarzenia, jak i na długotrwałe i zorientowane na przyszłość efekty, które będą odczuwalne po zakończeniu wystawy. Dalekosiężnym zamierzeniem organizatorów amerykańskich Expo i włodarzy miast-gospodarzy było wykorzystanie wystaw — jako wydarzenia o skali globalnej — dla przyszłego rozwoju w skali lokalnej.

To właśnie Amerykanie, z góry zakładając efemeryczność obiektów wystawowych miasteczka Expo, zapoczątkowali na Wystawie Chicagowskiej 1893 roku, a potem stosowali na kolejnych ekspozycjach, stosunkowo tanią i zarazem efektywną technologię, opierającą się na gipsowych panelach na drewnianym lub stalowym szkielecie, która pozwalała na szybki montaż i demontaż tymczasowych obiektów wystawowych. Dlatego dziś nie znajdziemy w Ameryce zbyt wielu budynków będących pozostałościami wystaw.

Natomiast zachowały się liczne — zdecydowanie bardziej nastawione na przyszłość — ślady Expo w przestrzeni amerykańskich miast — otwarte tereny zieleni. Obszary te po zakończeniu wystaw najczę-

ściej przekształcano w parki o różnej skali i charakterze. Od niewielkich parków kieszonkowych, jak np. Bryant Park w Nowym Jorku, poprzez tereny zieleni w kampusach uniwersyteckich — University of Chicago czy Washington University w Saint Louis, po wielkie parki publiczne — Jackson Park w Chicago, Flushing Meadows–Corona Park w Nowym Jorku, Fairmount Park i Franklin D. Roosevelt (FDR) Park w Filadelfii, Delaware Park w Buffalo czy Forest Park w Saint Louis.

Na lokalizację Expo — jak pokazały to głównie przykłady nowojorskie i chicagowskie, omówione w pierwszej części raportu z badań wstępnych (Sykta, 2019) — wybierano często „lost spaces”, tereny opuszczone, problematyczne, zdegradowane, ale o dużym krajobrazowym potencjale. Poprzez zorganizowanie na nich Expo doprowadzano do ich gruntownej regeneracji i — wykorzystując efekt synergii urbanistycznej — przywracano miastom. Często — jak było to np. w Filadelfii, Buffalo czy Saint Louis — Expo lokalizowano w już istniejących, ale niedawno założonych parkach, co z jednej strony umożliwiało wykorzystanie otwartej przestrzeni na ulokowanie tymczasowych pawilonów ekspozycyjnych, z drugiej — stanowiło silny impuls dla dalszego rozwoju tych parków. Parki post-expo nadal służą mieszkańcom miast-gospodarzy jako obszary rekreacji i wypoczynku. Wykorzystując infrastrukturę pozostałą po wystawach lokowane są w nich instytucje kultury, edukacji, sportu, rozrywki, ogrody zoologiczne i botaniczne itp. Wiele z zachowanych obiektów ma charakter memorialny, co nadaje im szczególną tożsamość oraz wzmacnia poczucie identyfikacji z miejscem i lokalny patriotyzm.

Parki post-expo — stanowiące przeciwwagę dla intensywnej zabudowy amerykańskich miast — były często zaczątkami lub istotnymi łącznikami systemów zieleni miejskiej w szerszej skali, pełniąc usługi ekosystemowe, działając pro-środowiskowo. Na przełomie XIX i XX wieku działania te trafiały w Stanach Zjednoczonych na podatny grunt. Wpisywały się w idee propagowane przez Park Movement — społeczny ruch na rzecz zakładania parków w miastach — i stawały się istotnymi elementami

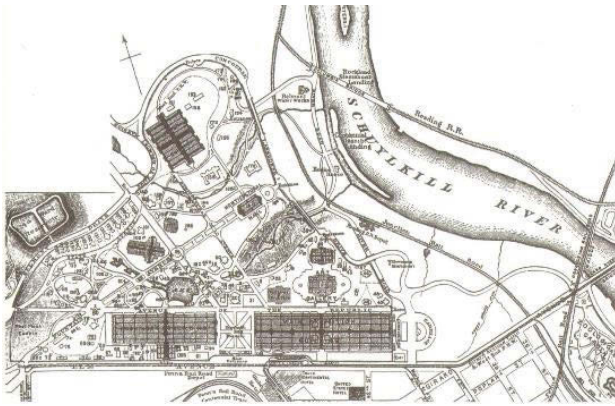
kształtującymi systemy zieleni metropolitalnej, które swoją swobodną kompozycją przełamywały i ożywiały monotonię rusztowych układów amerykańskich miast zarówno w skali wielkich metropolii, jak Nowy Jork czy Chicago, ale też mniejszych ośrodków, jak Filadelfia, Buffalo, Saint Louis czy Cleveland.

Nieprzypadkowo w historii parków post-expo pojawia się często nazwisko Fredericka Law Olmsteda¹⁴ — inicjatora Park Movement i największego budowniczego parków w Ameryce. Był on w wielu przypadkach ich projektantem, a w większości z nich to jego twórczość inspirowała autorów planów wystaw.

Wystawy światowe zmieniały miasta-gospodarzy. To głównie dzięki Chicago Columbian Exposition w 1893 roku, gdzie zainicjowano społeczny ruch na rzecz upiększenia miast — City Beautiful Movement, ale też dzięki kolejnym wystawom implementującym w swoich planach inspiracje z White City — amerykańskie miasta stawały się „Pięknymi Miastami”! Działo się tak dzięki temu, że pięknie komponowane parki post-expo pozostawały w miastach po zakończeniu wystaw. Ale w Ameryce stawiano jeszcze kolejne kroki dalej w przyszłość. Estetyczny i artystyczny ferment wywołany na Wystawie Kolumbijskiej wykorzystano w tworzeniu i implementowaniu w krajobrazie miast projektów i planów City Beautiful. Plany te — opracowywane początkowo przez wielkich twórców Chicago Columbian Exposition — Daniela Burnhama i Fredericka L. Olmsteda — z najsłynniejszym z nich Planem Chicago z 1909 roku, powstały dla wielu miast amerykańskich, w tym także Filadelfii czy Cleveland. Wiele z ich założeń zrealizowano. Nie można zapomnieć, że ich zaczątkiem były wielkie wystawy i pozostawiane po nich tereny i obiekty.

Pozytywny wpływ amerykańskich wystaw światowych na zmiany w planowaniu i kształtowaniu krajobrazu miast można uznać za ich największe i najbardziej dalekosiężne osiągnięcie.

¹⁴ Z amerykańskimi parkami post-expo związana jest także działalność rodzinnej firmy Braci Olmstedów — Fredericka i Johna.

Il. 1. Tereny Filadelfijskiej Wystawy Stulecia, 1876.

Ill. 1. Fairgrounds of Philadelphia Centennial Exposition, 1876.
Źródło/Source: Mattie, E. (1998), *World's Fairs*, New York: Princeton Architectura Press.

Il. 3. Główna brama do terenów Wystawy 150-lecia, 1926.

Ill. 3. Main gate to the grounds of Sesquicentennial Exposition, 1926.
Źródło/Source: *The 80-foot tall illuminated Liberty Bell spanning Broad Street*, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition, (accessed: 19.08.2019).

Il. 5. Tereny Filadelfijskiej Wystawy 150-lecia, 1926. Widok z lotu ptaka.

Ill. 5. Grounds of Philadelphia Sesquicentennial Exposition, 1926. Bird's eye view.

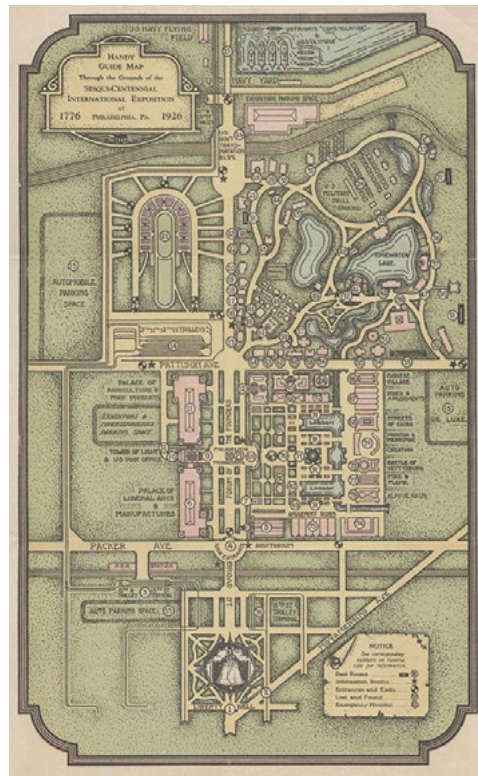
Źródło/Source: *Bird's Eye view of the 1926 Sesqui-Centennial Exposition Grounds*, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition, (accessed: 19.08.2019).

Il. 2. Tereny Filadelfijskiej Wystawy Stulecia, 1876. Widok z lotu ptaka.

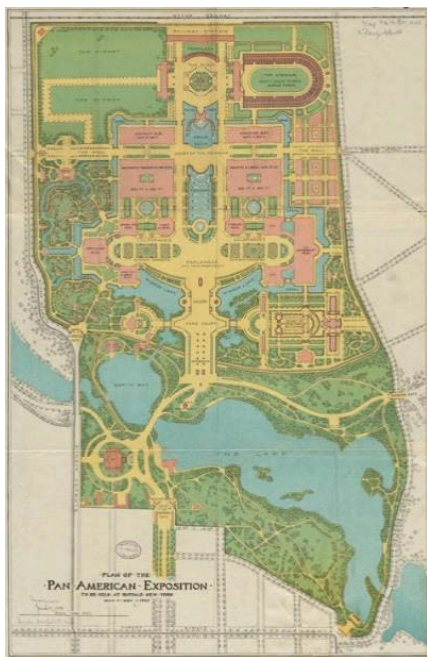
Ill. 2. Fairgrounds of Philadelphia Centennial Exposition, 1876. Bird's eye view.

Źródło/Source: *Bird's Eye View, Centennial Buildings, 1876. Fairmount Park, Philadelphia, 1875*, prepared by H.J. Toudy, [online:] <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/FairmontParkPhiladelphia-toudy-1876>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 4. Plan Wystawy 150-lecia w Filadelfii, 1926.

Ill. 4. Plan of Philadelphia Sesquicentennial Exposition, 1926.
Źródło/Source: *Handy Guide Map Through the Grounds of Sesquicentennial International Exposition Pa.* [verso], 1926, [online:] The Free Library of Philadelphia, <https://libwww.freelibrary.org/digital/item/52621>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 6. Plan Wystawy Pan-Amerykańskiej w Buffalo, 1901.

Ill. 6. Plan of the Buffalo Pan-American Exposition, 1901.

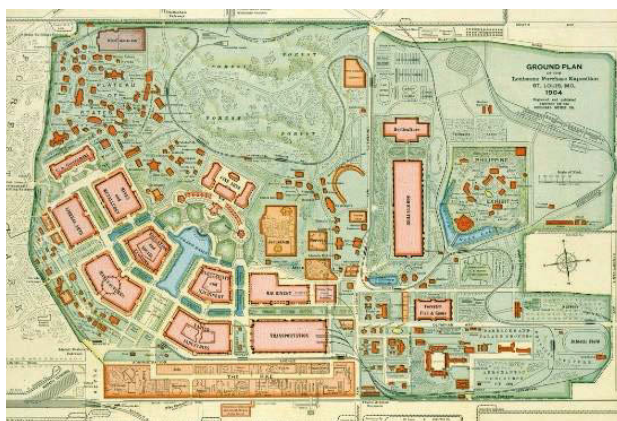
Źródło/Source: *Plan of the Pan-American Exposition to be held at Buffalo, New York, May 1 to November 1, 1901*, [online:] <https://collections.leventhalmap.org/search/commonwealth:4m-90f227c>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 7. Tereny Wystawy Pan-Amerykańskiej w Buffalo, 1901. Widok z lotu ptaka.

Ill. 7. Grounds of the Buffalo Pan-American Exposition, 1901. Bird's eye view.

Źródło/Source: *Birds eye View of the Pan-Amecrican Exposition, Buffalo, May 1 to November 1, 1901*, [online:] <https://www.knowol.com/information/new-york/birds-eye-view-buffalo-ny-1901/>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 8. Plan Wystawy Louisiana Purchase w Saint Louis, 1904.

Ill. 8. Plan of Louisiana Purchase Exposition in Saint Louis, 1904.

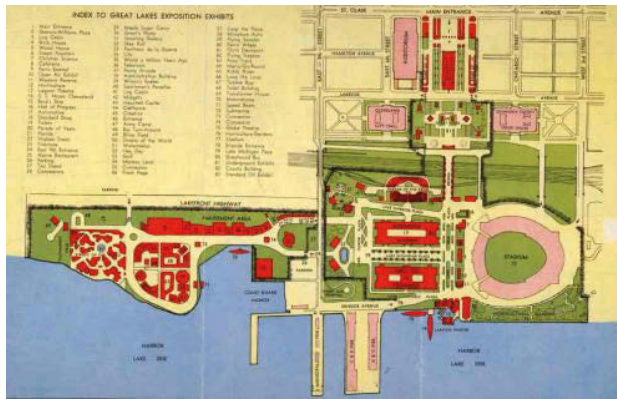
Źródło/Source: *Ground Plan of the Louisiana Purchase Exposition St. Louis, MO. 1904*, Map of the St. Louis World's Fair, Washington University Archives Edna Gellhorn Papers, Series 3, Box 11, [online:] *Transportation Innovations at the St. Louis World's Fair*, <https://library.wustl.edu/transportation-innovations-at-the-st-louis-world-fair/>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 9. Widok terenów Wystawy Louisiana Purchase w Saint Louis, 1904.

Ill. 9. View of the Louisiana Purchase Exposition in Saint Louis, 1904.

Źródło/Source: *Artistic views of the Louisiana Purchase Exposition, St. Louis, 1904 (Collection)*, author: J. R. Key, [online:] Digital Library University Missouri, <https://dl.mospace.umsystem.edu/mu/islandora/object/mu%3A114700>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 10. Plan Wystawy Wielkich Jezior w Cleveland, 1936.

Ill. 10. Plan of the Great Lakes Exposition in Cleveland, 1936.

From: *Souvenir map, courtesy of the Cleveland Public Library via Ohio Memory*, [online:] *Great Lakes Exposition of 1936*, <https://ohiomemory.ohiohistory.org/archives/678>, (accessed: 19.08.2019).

Il. 11. Widok terenów Wystawy Wielkich Jezior w Cleveland, 1936.

Ill. 11. View of the grounds of the Great Lakes Exposition in Cleveland, 1936.

From: *GL9 Air plane view of the Great Lakes Expo* lectures Department of the Michael Schwartz Library at Cleveland State University, <https://library.csuohio.edu/speccoll/>, (accessed: 19.08.2019).

URBAN AND ARCHITECTURAL HERITAGE AS WELL AS THE IMPACT OF AMERICAN WORLD EXPOS ON CITY PLANNING AND DEVELOPMENT ON EXAMPLE OF PHILADELPHIA, BUFFALO, SAINT LOUIS AND CLEVELAND.

PART I. INITIAL STUDIES — SUPPLEMENT

1. INTRODUCTION

This article is an extension and supplementation of the first part of the report on the carrying out of the research project entitled “Urban and architectural heritage as well as the impact of American world expos on city planning and development, on the example of Chicago and New York”¹⁵ (Sykta, 2019). It discussed the world’s fairs of New York (1855, 1939, 1964) and Chicago (1893, 1933) in retrospect, while signalling the matter of their urban and landscape architecture heritage, in addition to their impact on the growth of their host cities.

The main goal of the study, which was much further expanded upon in the preceding article (Sykta, 2019), is to confirm the thesis that world’s fairs, through their far-reaching ideological, cultural, urban, landscape and architectural heritage, exponentially contribute to the development of their host cities. Thanks to the fairs, the

cities have reclaimed so-called “lost spaces” (Trancik, 1986), which had been forgotten and had been seen as useless and dilapidated, only to continue functioning as public spaces and parks that teem with life and various types of activity after a fair’s conclusion thanks to the effect of urban synergy (Sykta, 2017). Post-expo buildings and grounds generate new tourist attractions, offering multi-functional public spaces, as well as those of culture, rest, sports and recreation, as well as open spaces with eco-systemic functions and that bring many environmental benefits — therefore making cities the primary beneficiaries of expos. The fairs leave behind emblematic buildings and structures, which become symbolic hallmarks of their host cities and sources of pride for their inhabitants.

The main assumption of the project is to display that world’s fairs should be perceived as pro-development urban projects that leave a new type of legacy behind them — instead of monuments, they are a legacy for the future.

Both history and the contemporary use of post-expo grounds and buildings in the United States have confirmed the project’s research assumptions.

¹⁵ The project is planned to be carried out in the years 2018–2019 at the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology.

The Chicago (1883, 1893) and New York-based (1853, 1893, 1896)¹⁶ fairs (Sykta, 2019), in addition to those located in Philadelphia — the Centennial (1876) and Sesquicentennial (1926), or the ones in Buffalo (1901), Saint Louis (1904) and Cleveland (1936), which are presented in this article, have significantly contributed to this. Their far-reaching legacy includes revitalised areas, public spaces — squares, parks and boulevards that shaped urban greenery systems, fulfilling pro-environmental functions in addition to representative and utilitarian ones, featuring original buildings that house cultural or sports institutions, as well as services, but most of all — reclaiming these areas for use by the host cities and exponentially aiding in their development.

The Chicago-based fairs, particularly the Columbian Exposition (1893), have taken on a particular significance in the comparative analyses of the selected cases of American world's fairs. It is there, in the famous White City, that the model that was used by many subsequent fairs, including those in Buffalo (1901), Saint Louis (1904) or Philadelphia (1926) had first been created and tested in the landscape. At the same time, the ideas of the City Beautiful Movement that had been inaugurated by the Columbian Exposition were effectively and impressively “implanted” into the landscape of the host-cities of subsequent Expos through the implementation of “beautification” projects and plans, which often started with the post-expo grounds. The ‘Century-of-Progress Expositions’¹⁷ (Greenhalgh, 2011; Mattie, 1998; Sykta 1, 2014), inaugurated in Chicago in 1933, affected the character of an entire range of fairs with their rhetoric and their concept of designing fair grounds and buildings, including those of Cleveland (1936) or New York (1939) (Sykta, 2019).

Among the fairs analysed in this article, it is the Philadelphia Centennial Exposition (1876), which was the first to introduce the fair ground model featuring scattered pavilion buildings, that can be considered to have the greatest number of innovative

achievements. The model in question has continued to be used and developed by most world's fairs around the world.

2. SCOPE OF THE STUDY

In this article, the scope of initial studies performed as a part of the “Urban and architectural heritage as well as the impact of American world expos on city planning and development, on the example of Chicago and New York” research project has been expanded to include cases of other fairs that took place on the United States East Coast and in the Midwest. The extension of the study to include the fairs held in Philadelphia (1876, 1926), Buffalo (1901), Saint Louis (1904) and Cleveland (1936) is a result of their similar territorial and temporal scope to the Chicago and New York fairs, as well as their interweaving concepts, main themes and the mutual influence the fairs exerted on one another. This will make it possible to increase the depth of the comparative analyses of world's fairs that were organised in this part of the United States between the end of the 19th century and the middle of the 20th century.

Similarly as in the previous part — which discussed the fairs in New York and Chicago (Sykta, 2019) — this article presents a retrospective outlook on selected American world's fairs based on the available literature, online sources and the Author's current research. The second part of the report, which will be published after conducting in situ research, will feature conclusions formulated on the basis of site visits and analyses of materials obtained on-site.

3. THE WORLD'S FAIRS IN PHILADELPHIA, BUFFALO, SAINT LOUIS AND CLEVELAND AGAINST THE BACKGROUND OF THE SPECIFICITY OF AMERICAN WORLD'S FAIRS

The role of America in defining and shaping the idea, concept and scope of the great world's fairs cannot be overestimated. It is widely believed that it was the Americans who inflated the size and cost of the Expos to extreme values, particularly when it came to entertainment. They also created their own “business-like” organisational model and expo funding methods. The American world's fairs were oriented towards commerce, mass events and being apolitical to a much greater degree than European ones. All the funds obtained from various sources (including private sponsorship, contributions from federal, state and municipal authorities, funds obtained from

¹⁶ The New York and Chicago expositions were presented in the article entitled „Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ amerykańskich wystaw światowych na rozwój i planowanie miast na przykładzie Nowego Jorku i Chicago. Część I — badania wstępne” / “Urban and architectural heritage as well as the impact of American world expos on city planning and development, on the example of Chicago and New York. Part I — initial studies” (Sykta, 2019).

¹⁷ Historian Robert Rydell, when describing the entirety of the phenomenon associated with selecting ‘progress’ as the leading theme of world's fairs during the interwar period, labelled them as ‘Century-of-Progress Expositions’, [in:] Greenhalgh 2011, p. 42, [from:] Rydell (1993).

special purpose companies and even other countries) were pooled by special companies and the central management of fair organisers. Up to the middle of the 20th century, private companies managed American world's fairs with great success. In the second half of the 20th century the condition of American fairs started to deteriorate, mainly because of their increased focus on the economy and popular entertainment. Post-expo grounds started to resemble theme and entertainment parks more than anything else, largely ignoring the major ideological motifs that had legitimised the identity of the fairs, such as: peace between nations, education, commerce and progress. The crisis of American fairs was deepened by a low degree of foreign participation and conflicts with the BIE¹⁸, which ultimately led to relations with it being severed in 2011 (Greenhalgh, 2011; Sykta 2, 2014).

Following Paul Greenhalgh we can distinguish a number of periods, against the background of which American world's fairs strongly displayed their individuality and "their own American way" in carrying out Expos. These periods are:

- The beginnings of the Expo (1851–1875),
- 'The Golden Age' of the Expo (1875–1915),
- 'The Modern' Expo, 'Century-of-Progress Expositions' (1925–1970),
- 'Postmodern' Expos (1970–2000),
- Expos for the future and sustainable development (2000–) (Greenhalgh, 2011).

The expositions held in Philadelphia (1876, 1926), Buffalo (1901), Saint Louis (1904) and Cleveland (1936), took place in the period of the greatest prosperity for the world's fairs, i.e. 'The Golden Age' and in the 'Modern' period, when American fairs were described as 'Century-of-Progress Expositions'.

During '**The Golden Age of the Expo**', i.e. the four or so decades around the turn of the nineteenth and the twentieth century, the around a dozen world's fairs were organised in America¹⁹, are today consid-

ered to be the most important in their tradition. It was the period when the organisational structure that is considered to be distinct of American world's fairs started to function. It was in America that the custom of a single great exhibition building was abandoned in favour of numerous pavilions. The actual opening of the American Expo tradition had its start in 1876, with the opening of the Philadelphia Centennial Exposition. It was then that the organisational structure distinct of American expositions started to function. A new model of developing Expo grounds was introduced and carried to its logical conclusion. It was not one shared exhibition structure, but an extensive landscaped area with pavilion buildings. Most later Expos used the Philadelphia model, and Expos became miniature utopian urban landscapes with buildings, stadiums and spatial structures, set in park-like surroundings (Greenhalgh, 2011; Mattie, 1998).

It is the Chicago Exposition of 1893 which is clearly seen as the most significant American 'Golden Age' exposition. It was the Columbian Exposition that gave rise to the new model of the Expo landscape — the White City — a classical revival dream world with its uniform white buildings, monumental sculptures, artificial lake and masterfully designed gardens and squares — rising to a level that subsequent fairs desperately tried to either match or exceed (Greenhalgh, 2011).

Of particular note in this field were the Pan-American Exposition in Buffalo (1901) and the Louisiana Purchase Exposition in Saint Louis (1904), as well as the second of the Philadelphia fairs — the Sesquicentennial Exposition (1926). By continuing the White City model, these fairs strived to further highlight the effect of picturesqueness, unreality and departure from the grey everyday reality of American cities, aided by advances in lighting and night-time illumination technologies. Ephemeral, fairy-tail landscapes were created there, ones that stayed in the memories of their visitors for a long time, in addition to being depicted on photographs and the first motion pictures.

The 'Golden Age' expositions, particularly the City Beautiful Movement which had been initiated during the Chicago Columbian Exposition (Böhm, 2006; Lorens, 2013), have left a permanent mark on the landscape of many American cities, including Philadelphia, Buffalo, Saint Louis and Cleveland, through the implementation of "beautification" plans and projects, as well as constructing projects and landscape layouts that were the product of a concurrently developing social movement for the improvement of life in cities through the introduction of

¹⁸ Bureau International des Expositions (BIE) which has been approving and monitoring the organisation of world's fairs since 1928 and supervises the continuation of the Expo tradition.

¹⁹ American 'Golden Age' expositions took place in, among others: Philadelphia (1876), Louisville (1883), New Orleans (1884), Cincinnati (1888), Chicago (1893), San Francisco (1894), Atlanta (1895), Nashville (1897), Omaha (1898), Charleston (1901/1092), Buffalo (1901), Saint Louis (1904), Portland (1905), Jamestown (1907), Seattle (1909), San Francisco (1915), San Diego (1915–1916), Philadelphia (1926); [online:] United States World's Fairs: <https://americasbesthistory.com/usworldsfairs.html>, (accessed: 8.07.2020).

systemic city greenery solutions — The Park Movement (Zachariasz, 2003, 2006; Wilczkiewicz, 2013).

The ‘**Modern**’ American Expos’, also labelled as the ‘**Century-of-Progress Expositions**’²⁰, dynamically entered a new stage, exemplifying the “spirit of modernist enlightenment” and establishing “progress as a secular religion” (Greenhalgh, 2011), in addition to setting it up as the overarching theme of the expositions that were held after the First World War. The positive, modern message of modernist expositions helped to overcome the crisis of the Great Depression and the consequences of two world wars, in addition to helping to bring Chicago, San Diego, Dallas, Cleveland, San Francisco and New York from the darkness of gloomy economic and political news. The optimist rhetoric of progress became a mainstay of American fairs up to as late as the 1970s, being the most successful with the Century of Progress Exposition (1933) in Chicago and later at the New York (1939, 1964), Seattle (1962), or Montreal fairs (1967) (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014).

Since the beginning of the 21st century, the absence of the United States on the Expo stage has been notable. America had not had its own national pavilion up to the 2010 Expo in Shanghai. A United States pavilion also appeared at the 2015 Expo in Milan, which is grounds for assuming that the nation that has played a key role in forming the phenomenon of world’s fairs intends to get back into the game. Future plans concerning hosting an Expo on US soil remain unclear. The intention to organise a third Philadelphia exposition in 2026 in order to commemorate the Sesquicentennial anniversary of the United States that have been hinted at for some time do give us hope, however (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

World’s fairs typically featured some sort of **celebratory circumstances** (Greenhalgh, 2011). The Philadelphia, Buffalo, Saint Louis or Cleveland expositions — by continuing the tradition of American expos — based their celebratory themes on patriotism — idioms and values associated with freedom, independence, democracy, or building the might of the American nation. And thus: the Philadelphia Centennial Exposition celebrated the centennial anniversary, and the Philadelphia Sesquicentennial Exposition — the sesquicentennial anniversary of

American Independence, the Saint Louis Fair of 1904 — the Louisiana Purchase, and the Great Lakes Exposition of 1906 celebrated the centennial anniversary of Cleveland’s town rights.

They also featured general major themes like peace between nations, education, commerce and progress (Greenhalgh, 2011).

The rhetoric of **peace** was based on the concept of a meeting of representatives of various nations at the expositions, which was meant to strengthen the feeling of community and solidarity. Unfortunately, American expositions largely demonstrated the hypocrisy of those who preached these noble ideals. The reason for the organisation of many Expos was not a love of peace, but rather rivalry and envy. Proof of this can be seen in the inter-state rivalry for the organisation of expositions in America, as well as the prevalent tendency of white people to slander and even ban people of other races from participating in American Expos. This significantly contributed to strengthening national and racial differences instead of highlighting similarities (Greenhalgh, 2011). The only form of participation in the exhibitions given to other races was showing them off in ethnological exhibits as aliens or freaks. The photographing of groups of Native Americans in tribal attire or black slaves working the plantations was largely aimed at one thing — showing their difference and incompatibility with the world of white people.

Education at the expos — contrary to peace — was more than a figure of speech, particularly in the context of the education of the working masses. American Expos of the ‘Golden Age’ strongly highlighted the democratic spirit of education. Some Expos adopted education as the overarching logic of the disposition of the entire expo site. This was the case with the Pan-American Exposition in Buffalo in 1901, where the site plan presented the path that had been followed by civilisation over the millennia using a dedicated colour scheme. Expo programmes included academic and specialist conferences, as well as presentations of modern technologies and devices. The cultural education of society was also performed at Expos by organising art exhibitions, displaying works of art, concerts, other exhibitions and various types of shows, including so-called “national villages” or ethnological displays. Theme parks, specialist botanical collections and arboretums that remained on post-expo grounds as the seeds for future gardens and parks had also become popular.

Commerce was the rational core of the entire Expo tradition. American Expos, with their business-like stance, effectively showcased the theme

²⁰ American ‘Century-of-progress’ expositions include: Chicago (1933/1934), San Diego (1935/1936), Cleveland (1936/1937), Dallas (1936–1937), San Francisco (1939/1940), New York (1939/1940), Seattle (1962), New York (1964/1965), San Antonio (1968), Montreal (1967); [online:] United States World’s Fairs: <https://americas-besthistory.com/usworldsfairs.html>, (accessed: 8.07.2020).

of commerce on their grounds, giving the concept of trade and commerce an almost mystical, unifying force (Greenhalgh, 2011). Even the customary name of American Expos — fairs — pointed to the focus being on the commercial side of the endeavours.

The positivist dialectic of **progress** and praise for the future was inscribed into the ethos of every Expo. American expos had great achievements in this field, particularly those that had been initiated by the Century of Progress Exposition (1933) and named after it (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014).

During the Expos of the turn of the 19th and 20th century, the overarching themes of Expos — progress, commerce and education — interweaved with entertainment. It was the Americans who developed the medium of entertainment to an almost unimaginable extent, and who are credited as the inventors of many entertainment facilities that have permanently entered the repertoire of theme parks all over the world, including the Ferris Wheel, which first appeared at Midway Plaisance during the Chicago Columbian Exposition of 1893. It was during this exposition that the model of entertainment zones as independent theme parks — that were also closely integrated with the conceptual tissue of exposition grounds — was created (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014). This model was followed by subsequent American expos. Apart from modern entertainment facilities such as moving sidewalks, railways, rides, etc., entertainment zones were filled with all sorts of attractions that were often in poor taste — ranging from ethnological shows of the lives of primitive tribes, through the troupes of actors and musicians, to exotic bars. Over time, larger and larger areas were turned into vehicles of entertainment, resembling surreal lands that allowed people to escape the contemporary reality of American cities.

Futuristic fragments, mechanical refuse and technical waste (Koolhaas, 2013) — the remains of the entertainment sections of fairs often ended up on New York's Coney Island, in the Luna Park that has been arranged there since the end of the 19th century. The first post-expo exhibit to make its way there was the Centennial Tower from the Philadelphia Exposition of 1876 (Koolhaas, 2013). Successive entertainment facilities from closed expositions eventually made their way there. Coney Island functions as one of the largest theme parks to this day.

Up to the Second World War, entertainment facilities had been key to the material success of Expos. Such a broad introduction of mass entertainment into the concept of the expositions poorly reflected the ideas of technological and civilisational progress, losing them in the commercial noise and pursuit of

attendance, which led to a drop in the prestige of the expositions and, as a consequence — the disgracing of the cultural mission of the Expo and its downfall in the United States in the second half of the 20th century (Greenhalgh, 2011; Sykta 1, 2014).

4. WORLD'S EXPOSITIONS IN PHILADELPHIA (1876 | 1926)

1876

The Philadelphia Centennial Exposition, organised in Philadelphia in 1876, on the one-hundredth anniversary of American independence, that had been proclaimed there a century prior, was meant to overshadow the perceived fiasco that had been the world's fair in New York in 1853, and was meant to eclipse all other previous events (Mattie, 1998).

Philadelphia's position as a city advanced in its development, with a clear and legible urban layout, with a well-functioning centre, orderly public spaces and a sophisticated system of railway transport, as well as possessing open suburban recreational areas (Nowakowski, 2014), which were suitable as a site for an event of this scale, was conducive to this end. Philadelphia prided itself in its great achievements in terms of city planning and urban design when compared to the rest of America. Founded *in cruda radice* in 1682 by William Penn, according to a plan from 1683 by Thomas Holme, it was the first large American city to be based on an orthogonal grid plan. Holme's plan covered the land between the Delaware and Schuylkill rivers with a grid of 144,5 x 152 m urban blocks. This austere layout was enriched by four public squares featuring trees, marking the major sectors of the city. Two primary broad arterials were delineated: Broad Street, along the north-south direction, and Market Street, which ran from west to east. Their intersection marked the site of a central square, which was meant for public buildings. Today it is dominated by the grand, eclectic City Hall building with a statue of the city's founder — William Penn — which tops the tall tower, accentuating the major urban axes of the city. The development of the city did not go fully according to plan, instead becoming reoriented in a direction in parallel to the Delaware River. This tendency was maintained up to the middle of the 19th century, however, it was pointed out already in 1802 that the city should develop towards the west, crossing the Schuylkill River and incorporating it, along with the green areas on its western bank, into the city. Ultimately, the construction of the City Hall in the years 1871–1901 in the centre of the layout put a stop to the chaotic processes of the spread of the urban structure

along the Delaware River and set the future westward course of the city's development — in accordance with the initial plan. The site of the confluence of the Schuylkill and Delaware rivers was a place of particular significance to the city's development. It was the “most innervated fragment of the city and the entire region”, due to the development of the mining, port and transshipment industries, primarily associated with the region's robust river system and coal deposits. In the middle of the 19th century, due to a sudden rise in population, Philadelphia entered a period of intensive administrative and economic change, which further facilitated the city's westward development. In this situation, the potential of open spaces, particularly in the Schuylkill basin, increased significantly, not only in the context of the protection of water sources, but as a land reserve that would provide rest and recreation to the residents of the overcrowded districts of the industrialised city. The answer to the new challenges of modernity were the open spaces that developed around protected water sources, which were converted into Fairmount Park in 1855 — the first public park in Philadelphia and one of America's most significant, mentioned right after Central Park in New York. The initiative to establish a park was the first act of modern planning in the city. In 1868 the Fairmount Park Commission was established, whose task was to extend the already existing park, as well as to create a buffer zone of open green spaces on the edges of the city. The expanding Fairmount Park came to occupy both banks of the Schuylkill River and became America's largest system of urban open spaces (Nowakowski, 2014).

The decision of the state authorities to organise the Philadelphia Centennial Exposition in Fairmount Park appeared justified from this perspective. A picturesquely hilly area of 284,5 acres was selected for the exposition (Mattie, 1998). The visitors were impressed not only with the level of the host country's technological development, but also by the expansiveness of the exposition site, which was one-and-a-half times larger than the preceding world's fair in Paris in 1867. This space made it possible to fit 5 large exhibition buildings and over 200 smaller pavilions. A project so large required an appropriately conducted planning process, both in terms of logistics and architecture, as well as a cohesive urban and landscape planning vision (Mattie, 1998). This task was performed in a completely innovative way for the Philadelphia Exposition. For the first time in the history of world's fairs — instead of a single large building with sections for individual participants — state and national pavilions, featuring unique forms, were loosely scattered in the landscaped park areas (Greenhalgh, 2011; Mattie, 1998).

The Exposition's lead designer was the landscape architect — Herman J. Schwarzmann. He was responsible for preparing the site and designed some of the buildings. Earlier — in 1873 — he performed a reconnaissance at the Vienna International Exhibition. This visit had enabled him to avoid the basic logistical mistakes that could be observed during the Viennese exhibition, primarily associated with the movement of visitors and the accessibility of exhibition areas. Additional railway connections were established for the Centennial Exhibition, with New York, Baltimore and Pittsburgh, as well as with Market Street in Philadelphia. The number of trams was also increased. Visitors came to the park by train and the above-ground railway — a prototype of the *monorail* system — ferried them across the exposition grounds. New hotels and hospital were built near the exposition grounds (Mattie, 1998; https://en.wikipedia.org/wiki/Centennial_Exposition).

H.J. Schwarzmann's development plan of the exposition grounds was an original combination of two forms of design — a more formal approach based on classical geometry and the more freeform landscape design. The geometric layout featured dominant elements in the form of two large buildings placed symmetrically on two sides of a rectangular courtyard: the Machinery Hall and the Main Building. A diagonal avenue was delineated, originating at the main square and crossing the entire area, intersecting at a right angle with the second axis of the exposition — Fountain Avenue. Fountain Avenue led to another important building — the Horticultural Building. The Philadelphia Centennial Exposition left its mark on history thanks to the presentation of a completely new approach to designing the landscape of exposition grounds. It used the picturesque topography of the terrain, the existing park greenery and water in the form of a lake and meandering streams, as well as loosely placed pavilions that acted as landmarks — to create the exhibition landscape, which was itself meant to be an exhibit (Mattie, 1998). In light of previous traditions it was a true novelty and was liked enough by the visitors to be copied by later expositions.

The most important building of the exposition — and at the same time the largest exhibition building to be built at the time — was the Main Building (design by H.J. Schwarzmann) (Mattie, 1998)²¹. It was an enormous cuboid three-aisle hall,

²¹ The design of the main building was initially the subject of a competition, however, similarly as in the case of the Great Exhibition in London in 1851, the participants were all given thanks and work began on carrying out the project according to the design by Schwarzmann. This design took

with pavilions in the centre and at its corners, built from iron, glass and steel sheets — a new material which was beginning to replace previously used cast iron. While the facade, designed in an unclear classical style, covered the structural system, the steel roof cladding was clearly visible from the inside. The ornaments used in the interior were much more clearly inspired by historical revival styles, while the exterior was more austere — American. The building was demolished four years after the closing of the exposition. Other buildings — rather typical in structural terms — presented a mixture of original forms and styles. The Fine Arts Pavilion/Memorial Hall (designed by H.J. Schwarzmunn), planned to be permanent, was based on the canons of the Ecole des Beaux Arts. The Horticultural Building (designed by H.J. Schwarzmunn) represented an eclectic and Mauretania-inspired style. The second-largest building — the Machinery Hall — was very similar to the Main Building. It was designed by the engineers Henry Petit and Joseph Wilson, who also designed several bridges on the exposition grounds. The Women's Pavilion, with a cruciform plan in the shape of a Greek cross and topped with a dome, was designed in an eclectic style. The building, funded by women, was filled with works of art by female artists. For the first time in history, national representations were placed in separate pavilions.

The installation showing a gigantic hand holding the torch of the Statue of Liberty, which was then being built in New York, was a symbol of the Centennial Exposition. The Declaration of Independence, borrowed from Washington D.C., also attracted numerous visitors (Mattie, 1998).

The one-hundred-metres tall tower meant to celebrate the centennial anniversary of the Declaration of Independence, which was announced in Philadelphia, was undoubtedly the biggest attraction of the exposition. It was the predecessor of the famous Eiffel Tower, which was built for the Exposition Universelle in Paris in 1878 and which continued the Expo tower race that had been initiated by the Latting Observatory of the New York Exhibition of 1853. After the tower's dismantlement there were plans to relocate it elsewhere, but none of the investigated sites was chosen. Two years after

its dismantlement, Philadelphia's Centennial Tower was assembled again in Coney Island's amusement park in New York. We can observe the Manhattan skyline through telescopes installed at its top. Similarly as in the case of the earlier Latting Observatory, the Centennial Tower became an architectural tool that enables one to observe one's city from a considerable height, stimulating self-awareness and leading to a mass eruption of energy and ambition. As Rem Koolhaas stated, it *had also indicated another direction of escaping a city: upwards, through mass rapture* (Koolhaas, 2013).

One of the few lasting architectural traces of the Centennial Exposition in Fairmount Park is the Fine Arts Pavilion, also known as the Memorial Hall. After the exposition, the building housed the Pennsylvania Museum and currently houses the Please Touch Museum, Philadelphia's museum for children. Another building that avoided demolition was the Ohio State Building (Mattie, 1998; Sykta 3, 2014; <https://www.bie-paris.org/site/en/1876-philadelphia>).

The most significant legacy to which the Centennial Exposition has considerably contributed towards and that largely presented the achievements in the planning and design of Philadelphia's landscape, is Fairmount Park. In the years 1871–1929 a new compositional axis for the city was built — the Benjamin Franklin Parkway — which diagonally crossed the existing grid-based urban layout planned by W. Penn in the 17th century. The axis, starting at City Hall and culminating at the monumental Museum of Art building, was defined as an extended urban planning interior, providing visual and functional linkages between the city centre and the open areas of Fairmount Park. These projects, built in the spirit of the City Beautiful Movement, ultimately crystallised Philadelphia's urban scheme and are considered one of the greatest achievements in the history of the spatial planning of American cities (Nowakowski, 2014; Brownlee, 2017 [online:] <https://www.sas.upenn.edu/arhistory/content/building-city-beautiful>).

1926

The idea to organise another world's fair in Philadelphia was pitched in 1916 by John Wanamaker — the sole living member of the Financial Committee of the Centennial Exposition of 1876. Philadelphia was a dynamically developing city at the time, though political and financial corruption had significantly tarnished its reputation. The idea to bring back the period of the city's greatness and the success of the Centennial Exposition was meant to integrate the

into account selected elements from proposals by Calvert Vaux and George K. Radford, as well as those by H.A. and J.P. Sims. Their design adaptation was performed by Henry Petit and Joseph Wilson. The design's towers were hotly debated — initially considered too costly and omitted from the design, they were ultimately built so as to give the building a more decorative appearance. The building was dismantled four years after the closing of the exposition.

local community around the process of the city's renewal. The carrying out of these plans became possible when a commission was established in France with the responsibility of planning a "Great International Exposition in Philadelphia in 1926". Fairmount Parkway — a continuation of the urban diagonal axis of the Benjamin Franklin Parkway and a part of Fairmount Park located on the left bank of the Schuylkill River — was selected as the site to host the Sesquicentennial Exposition, meant to celebrate the 150th anniversary of the establishment of the United States of America and at the same time the 50th anniversary of the Centennial Exposition.

Unfortunately, the losses that the United States had suffered in the First World War, the negative consequences of the prohibition and the Spanish Flu epidemic of 1918–1919 forced the organisers to significantly revise the plans of the exposition, radically reduce its budget and change its location.

Thanks to the determination of the exposition's organiser — J. Wanamaker, and the new mayor — J.H. Moore, it was possible to establish the Sesqui-Centennial Exhibition Association (SCEA)²² in 1921 despite these difficulties and to allow it to commence with the organisation of the 1926 exposition (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

A site in the southern part of the city was chosen as the exposition site, placing the main entrance at the intersection of the city's general north-south axis — Broad Street and Packer Avenue (Boyer, 2008, [online:] <https://blog.phillyhistory.org/index.php/2008/07/the-sesqui-centennial-exposition-of-1926/>).

An originally-shaped gate was erected on a rectangular square. An 80-feet-tall replica of the symbol of Philadelphia — the Liberty Bell²³ (https://pl.wikipedia.org/wiki/Dzwon_Wolno%C5%9Bci) — was

suspended from massive pylons above Broad Street and covered with 26 thousand light bulbs. The impressive, symbolic exposition gate became its most recognisable hallmark.

The southern section of Broad Street, the city's main circulation artery, called the Southern Boulevard Parkway, also became the urban axis of the exposition grounds — the Forum of Founders — which led further south to the Naval Yard port basin in the area where the Schuylkill flows into the Delaware River was located nearby. The streets that intersected perpendicularly with the axis of Broad Street sectioned off four main functional zones. A city tram station was placed at the intersection of Broad Street and Pattison Avenue. The blocks to the north of the intersection featured exposition buildings and pavilions on both sides of the Forum of Founders, which was itself flanked with trees. A classical, axial composition was used, in addition to an orthogonal layout of the buildings, pavilions, squares and gardens, creating an attractive foreground for the structures. These included the Court of Honor, the Liberal Arts and Agriculture Buildings, a group of sculptures and the amphitheatrical Stairway of Nations opposite the spectacular Tower of Light. On the other side of the Forum, pavilions were built around carefully planned gardens, fountains and pools, offering both exhibitions and entertainment. The north-west block was filled with the extensive League Island Park. It was established at the start of the 20th century, according to a design by the company headed by the brothers Frederick and John Olmsted. It was established on the recultivated swampland of Greenwich Island — one of the several islands in an area that was criss-crossed by many river canals in the 18th and 19th century. The use of the park for the purposes of the Sesquicentennial Exposition in 1926 caused certain changes to the original design, while nevertheless preserving its overall layout and character, as well as its existing structures, such as the gazebo from 1914 and the park boathouse from 1916 (https://en.wikipedia.org/wiki/Franklin_Delano_Roosevelt_Park, Jafe, [online:] <https://why.org/articles/look-south-phillys-historic-green-space/>).

The exposition's entertainment zone — Treasure Island — was planned around a group of interconnected picturesque lakes. The zone occupied over five acres and offered visitors various attractions, including a replica of the Canadian Rockies, a miniature railway, a mountain slide, Robinson Crusoe's Beach, a pirate hideout, boat rides and Noah's Ark with animals, as well as numerous roller coasters. The main attraction of this part of the exposition was the reconstruction of over twenty buildings from

²² Mayor Moore was elected head of the SCEA and Wanamaker was nominated as its honourable chairman.

²³ The Liberty Bell — a historic Bell, the symbol of the United States War of Independence. The first bell that had been cast in London, cracked after being transported to Philadelphia. Local craftsmen John Pass and John Stow cast a new bell in 1753, using metal re-forged from the previous bell. In 1846 another crack was repaired and on the 22nd of February the Liberty Bell tolled on the occasion of George Washington's birthday, but it cracked again and has not been used since. The bell weighs over 900 kilograms. It is suspended on a brace of elm wood which is considered to be original. The Liberty Bell is currently a museum exhibit displayed at the Independence National Historical Park in Philadelphia.

Philadelphia's colonial-period High Street, along with guides dressed in period costumes. Furthermore, following the Centennial Exposition, national and state pavilions, restaurants, gazebos and other exhibition and recreational structures were incorporated into the park's landscape. The south-eastern block featured a tram station and a stadium designed by the Simon & Simon architectural company in a classical 1920s style. Based on a horseshoe-shaped plan, a monumental audience surrounded a track and a football field. The stadium was used to host open-air events — spectacles, shows, sports competitions, etc. (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

In architectural terms, the Philadelphia Sesquicentennial Exposition presented an entire array of forms distinct of monumental classicism derived from the Chicago Columbian Exposition of 1893, but that were significantly simplified and made more lively through the art déco style, which enjoyed its greatest development in the 1920s.

The closing of the exposition in September 1926 was celebrated with spectacular aerial shows commemorating the achievements of the Navy Air Force — Captain H.C. Mustin — associated with the first assisted take-off from a moving ship in 1915. The shows included the participation of aerial formations from the US Army, Navy and the Marine Corps. These events — which took place at the specially prepared airfield of the Naval Air Facility Mustin Field at the Philadelphia Navy Yard in the southern part of the exposition grounds — attracted a record-breaking audience (1500 people), including many prominent guests, among them being the current mayor of Philadelphia — W.F. Kendrick, who had been Captain Mustin's childhood friend, and J. Wanamaker — the president of the Exposition (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

Despite such a spectacular closing ceremony, the Sesqui-Centennial Exposition ended up being a financial fiasco. The number of ten million visitors turned out to be significantly below expectations. Called the “Greatest American Flop”, it closed with a debt of 20 million dollars, which it was unable to pay and was placed into receivership in 1927, its assets sold out at auction (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

The exposition structures and pavilions, with the exception of the stadium and the American Swedish Historical Museum building, were all dismantled. The Sesquicentennial Stadium, later renamed the Philadelphia Municipal Stadium and bearing the name of J.F. Kennedy since 1964, operated in its original form and location between 1926 and 1992.

At present, the site which the stadium occupied are a part of the South Philadelphia Sports Complex, housing sports clubs and numerous venues, including the Wells Fargo Center, erected at the exact former site of the Sesquicentennial Stadium (https://en.wikipedia.org/wiki/South_Philadelphia_Sports_Complex).

The American Swedish Historical Museum was erected on the fairgrounds while being intended to be a permanent structure from the start. The museum's founder — Amandus Johnson — inspired a group of Swedish American businessmen to build a museum as a form of commemorating the contribution of Swedes to United States history. The museum was placed on land that had been gifted by Christina — the Queen of Sweden — to the colonist Sven Skute. The building was designed by an American Swedish architect — John Nydén — and combined within it the architectural elements of three outstanding structures: the seventeenth-century Eriksberg manor from Södermanland, the Stockholm city hall dome and the arcades from George Washington's house in Mount Vernon. At present, the structure continues to function as a museum and houses exhibition galleries, a library, curated storage and archives, offices, a museum shop, a conference hall and kitchen. It hosts celebrations and events (<https://www.americanswedish.org/about>).

Another surviving trace of the Sesquicentennial Exposition is the Fountain of the Seahorses, which is located in the Fairmount Parkway area, and which had been initially planned to be the site of the exposition. The fountain, a replica of Bernini's original work from Rome from around 1740²⁴, was Benito Mussolini's gift to commemorate the sesquicentennial anniversary of America, but it arrived late for the exhibition and was placed at this prominent site in 1928. The Fountain of the Seahorses constitutes the central composition point of Fairmount Parkway, on the northern side of the Philadelphia Museum of Art, accentuating the intersection of urban and park axes. Unfortunately, many years of use and improper conservation methods had caused the fountain to find itself in poor technical condition. It was thoroughly renovated in 2013 and partially rebuilt because of significant missing sections. Work on the restoration of the fountain was performed by the Materials Conservation Co. (MCC) with the support of the Department of Conservation and Natural Resources

²⁴ The Philadelphia Fountain of the Seahorses was made from travertine by Christopher Unterberg and Vincenzo Pacetti. The figures of four horses emerge from a flat, stone water vessel. At its edges are inscriptions in Italian and English.

and the municipal budget. The Fountain of the Seahorses returned to its former glory and today once again brings joy to the visitors of the Museum and the park. The surroundings of the fountain are one of the most prominent and elegant of Philadelphia's public spaces. They include, apart from the monumental Museum of Art, important heritage structures that shape the Schuylkill riverfront — the Fairmount Water Works, Boathouse Row and the Azalea Garden (designed by Grederick W.G. Peck, 1952, renovation by Shusterman & Steiger, 1989) (<https://tclf.org/landscapes/azalea-garden>). In recent years, a series of landscape architecture projects has been carried out here, improving the quality of the park's space, including: the Anne d'Harnoncourt Sculpture Garden (designed by Olin, 2009). The Olin office prepared designs of the park area between the Museum and the Schuylkill bank, including a square around the Fountain of the Seahorses with greenery inspired by Italian gardens and a pedestrian connection with a small island on the river through a pedestrian footbridge, as well as additional plants along the banks. They have largely been completed (<https://www.theolinstudio.com/anne-dharnoncourt-sculpture-garden>; Hahn, 2013, [online:] <https://whyy.org/articles/italian-fountain-restored-getting-ready-to-splash-again-this-summer/>; Kummer, 2018 [online:] <https://www.inquirer.com/philly/health/science/fairmount-water-works-trail-boardwalk-schuylkill-river-20181016.html>).

Despite there being few architectural traces of the Sesquicentennial Exposition in the space of the city, the exhibition has greatly contributed to its development. The first bridge to cross the Delaware River and the most famous in Philadelphia — the Delaware River Bridge — renamed in 1955 to the Benjamin Franklin Bridge — was built for the exposition in 1926 in order to improve circulation between Philadelphia and Camden, New Jersey (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition). It was the bridge with the world's longest single span up to 1929²⁵ (https://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Franklin_Bridge).

Organising the exposition in the south of the city, in open, undeveloped swampland and with the use of the potential of the already existing League Island park, was an important decision in the city's planning process. It balanced spatial development, which had been primarily directed to the north and east behind

the Schuylkill River, and made this part of the city more lively. It also defined the character of South Philadelphia as composed of recreational and sports areas, forming a sort of counterpoint to the large complex of greenery of Fairmount Park in the north of the city.

The information about Philadelphia's plans to organise another expo in 2026 on the occasion of the two-hundred-and-fiftieth anniversary of the founding of the United States of America — particularly in the context of the country's absence among world's fair hosts and co-organisers in the 21st century — can fill one with optimism. The initiator of the idea is a company named USA250. The Philadelphia City Council unanimously approved the resolution to begin taking steps towards this goal in 2015 (https://en.wikipedia.org/wiki/Sesquicentennial_Exposition).

5. WORLD'S EXPOSITION IN BUFFALO (1901)

The traditions of designing the landscape of exposition grounds to resemble utopian cities with classicist buildings surrounded by idyllic landscapes and gardens were eagerly copied from the World's Columbian Exposition of 1893 by other world's fairs, including the ones in Buffalo (1901), Saint Louis (1904), San Francisco (1915) and San Diego (1915/1916), leading towards results that would charm visitors and elicit feelings of romantic nostalgia and unreality. The Pan-American Exposition in Buffalo featured an impressive combination of brightly coloured buildings with a classicist plan and monumental sculptures (Greenhalgh, 2011).

The Pan-American Exposition of 1901 was organised by the Pan-American Company, established in 1897 in Buffalo, and which beat Niagara Falls in a competition (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). Exposition grounds of over 350 acres were delineated on the western outskirts of the city, in Delaware Park — an extensive "rural park", designed in the landscape style by the Olmsted & Vaux company in the years 1868–1870²⁶ (Wilczkiewicz, 2013). The large, oval meadow, surrounded by a forest and featuring winding walking paths and the picturesque Scajaquada Creek — constituted the components of an idyllic park landscape, into which many original projects were introduced, such as the Spire Head House (a gazebo designed by Calvert Vaux), a garden in a quarry, looping paths

²⁵ The bridge's chief engineer was Ralph Modjeski, who had been born in Poland, its structural engineer was Leon Moisseiff and the supervising architect was Paul P. Cret, with Montgomery B. Case being its construction engineer.

²⁶ Frederick L. Olmsted and Calvert Vaux, apart from New York and Boston parks, also designed municipal parks in Buffalo: Delaware, Martin Luther King Jr. Park, Front, South, Cazenovia, Riverside, along with the parkways that connected them (Humboldt Parkway, Chapin Parkway).

and other elements. The park was the perfect place for rest in natural surroundings (Zachariasz, 2003; <https://www.bfloparks.org/parks/delaware-park/>).

The composition of the Pan-American Exposition grounds was the glorification of monumental urban planning in the spirit of the City Beautiful movement, with intersecting axes of public spaces, Classical Revival buildings placed near elegant, broad boulevards and squares, decorated with sculptures and meticulously arranged greenery. An important role in the landscape's design was played by water, which appeared in various forms — as fountains, ponds, canals or in that of a natural lake. The electric lighting and night-time illumination of the exposition was particularly impressive, immortalised thanks to photographs, as well as films by Thomas A. Edison (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). A lot of attention was paid to educational aspects — an educational path was designed for the Buffalo Pan-American, showing how civilisation had progressed throughout the millennia, depicting it while using a dedicated colourful scheme in the site plan (Greenhalgh, 2011).

After the end of the exposition, the majority of its buildings were demolished. Similarly as in the case of the World's Columbian Exposition in Chicago, the buildings had a timber or steel frame structure and were covered with gypsum panels, which made demolition easier. Afterwards, the area was cleaned up, divided into residential plots, streets and park areas. The exposition grounds — delimited by Elmwood Avenue from the west, Delaware Avenue from the east, Hoyt Lake from the south and a railway line from the north — are currently occupied by housing developments between Nottingham Terrace and Amherst Street, as well as service buildings in the northern section. Most of the former exposition grounds have been converted into Delaware Park, known as Olmsted's favourite park, named one of the great places of America by the American Planning Association in 2014 and one of the 10 best parks in the world according to a ranking by The Guardian from 2015 (<https://www.bfloparks.org/parks%20/delaware-park/>). The park grounds, originally designed by FLO (Frederick Law Olmsted), feature one of the exposition buildings — the New York State Building — acknowledged as a historical landmark in 1987. It is the seat of Buffalo and the Erie County Historical Society, housing the Buffalo History Museum and a library that collects sources concerning Pan-American subjects. Other surviving post-exposition buildings include the Albright-Knox Art Gallery, located on the other side of Scajaquada Creek, what had initially been planned as the Beaux

Arts Exhibition Hall, but was not completed on time for the exposition. The gallery is still used for exhibition purposes (Sykta 3, 2014; https://en.wikipedia.org/wiki/World%27s_fair). After the end of the exposition, efforts were made to preserve the original Electric Tower, but it was not possible to collect the necessary funds. However, the tower became the inspiration for the thirteen-storey Beaux-Arts Electric Tower, built in 1912 in the centre of Buffalo. The matter was similar with the Statler Hotel, two replicas of which were built in 1907 and 1923, respectively. The engine from the train that ferried visitors across the exposition grounds was preserved as well. It is currently in private hands and is used in Braddock Heights in Maryland (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). A memorial stone and information post were placed on Fordham Drive, demarcating the site where the Temple of Music had once stood (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition). Nearby, on the same street, is one of the most significant memorial structures of the exposition — a commemorative stone — placed at the site of President William McKinley's assassination on September 1901, during his visit to the Buffalo Pan-American (https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamach_na_William_McKinleya). This event has left its mark on the exposition, weakening the generally positive image of the event.

6. WORLD'S EXPOSITION IN SAINT LOUIS (1904)

Only a decade after Chicago's World's Columbian Exposition of 1893, Saint Louis organised the largest world's fair to date — the Louisiana Purchase Exposition²⁷ (Greenhalgh, 2011; Jackson, 2008; Mattie, 1998; https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition) — which confirmed the dawning of the era of the West. The largest exposition site up to that time was made available to visitors, encompassing 1,272 acres (510 hectares) of land (Greenhalgh, 2011; Jackson, 2008). It featured over 1500 buildings, connected with around 121 kilometres of roads and paths. The Palace of Agriculture itself had an area of around 81 thousand m². The extensiveness of the site made it impossible to even cursorily visit its entirety in a week's time. The city was simultaneously the host of the 1904 Summer Olympic Games — the first to be held in the United States of America. The Olympics, originally meant to take place in Chicago, was instead given to Saint Louis.

²⁷ The 1904 Exposition in Saint Louis celebrated Louisiana's purchase by the United States in 1803.

The sports event was, however, overshadowed by the exposition.

The plan of the exposition, organised on what is now Forest Park and the Washington University campus, was prepared by George Kessler — a designer of many urban parks in Texas and the Midwest. Although F.L. Olmsted had died a year prior to the exposition, much speculation appeared as to his personal involvement in the development of the Louisiana Purchase Exposition plan. There were some considerations that justified connecting Olmsted's name with the exposition. The first was that Kessler had worked briefly as Olmsted's gardener for Central Park, the second was that Olmsted had been involved in the Forest Park project in Queens, New York, while the third was that Olmsted had planned the restoration of the Missouri Botanical Garden in 1897, near the park where the exposition took place and, ultimately, that Olmsted's sons — Frederick and John — had been providing advice to the Washington University on how to integrate the campus with the park (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition).

Kessler's plan — based on the model of the Chicago World's Columbian Exposition and the ideals of the City Beautiful movement — resembled a fan in its general disposition, with pavilions forming a wide semi-circle, opening towards extensive open areas, filling the majority of the park grounds. The classical plan was softened by picturesquely designed gardens, surrounding visitors with an idyllic landscape, with Classical Revival-style buildings, eliciting feelings of romantic nostalgia and unreality (Greenhalgh, 2011). The centre was underscored with larger buildings, which, similarly as in Chicago, were highlighted against a background of water pools and canals. The farther away from the centre, the smaller the pavilions became, becoming blended with the greenery of their accompanying gardens. The visitors were ferried by rail across the exposition grounds, allowing them to marvel at the idyllic views of their surroundings.

The Louisiana Purchase Exposition Corporation commissioned the Saint Louis-based architect — Isaac S. Taylor to develop the design of its buildings in 1901. He, in turn, nominated Emmanuel L. Masqueyrar as project leader. He designed most of the exhibition buildings: the Palace of Agriculture, the Cascades and Colonnades, the Palace of Forestry, Fish and Game, the Palace of Horticulture and the Palace of Transportation, all maintained in the style of the City Beautiful movement (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition).

The exposition contributed immensely to the development of science and technology, with many significant inventions being presented there, such as a wireless telephone, the teleautograph (the precursor of the fax machine), the x-ray machine, an incubator for infants, an electric tram, a gas, steam and electrical automobile, a plane and many other interesting objects (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition). The exposition — which has been made famous by the popular song entitled “Meet Me in Saint Louis” — was also remembered for introducing food novelties — the waffle-style ice cream cone and iced tea (Mattie, 1998).

The exposition completely changed the relatively small and provincial city of Saint Louis. This extraordinary and — to many — unimaginable change was documented by numerous reporters and photographers. The streets had teemed with life and had been flooded by crowds of visitors, as one of the observers reported — during the exposition Saint Louis had more energy than any other area in the north (https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition). In order to provide access to the exposition to the millions of visitors, the municipal transport system was expanded, the city's port was modernised and the new Eads Bridge was built, connecting Missouri with Illinois, and is now considered one of the sights of Saint Louis.

All of the buildings of the exposition, save one — just as in the case of the Chicago World's Columbian Exposition — was designed from a temporary material named “staff” — a mixture of gypsum and hemp on a timber frame. Very few of the architectural traces of the exposition have survived because of this. The Palace of Liberal Arts, located on Art Hill in Forest Park and designed by Cass Gilbert, is the most grand of them. The building had an internal courtyard inspired by the Roman Baths of Caracalla. At present it houses the St. Louis Art Museum. The Administrative building (designed by Cope & Stewardson), currently called Brookings Hall, is an important building of the Washington University campus. A similar building was built at the Northwest Missouri State University in 1905 in Maryville, Missouri. It also featured the recreation of the urban layout of the exposition grounds, which became the structure for the Missouri State Arboretum. Along Lindell Boulevard, near the northern border of Forest Park, some residences from the period of the exposition have survived. The large exposition aviary is located in the Saint Louis Zoological Park. In 1913 the Jefferson Memorial Building was opened for use, funded by the proceeds from the exposition to commemorate President Thomas Jefferson — the

originator of the idea to purchase Louisiana. The building was built near the main entrance to the exposition. It houses the Missouri History Museum, where the exposition's archives have been collected. In the years 2002–2003 the Museum was considerably expanded. The observation tower built by the American company named De Forest Wireless Telegraph was relocated to the exposition from the Niagara Falls area. It served as an observation platform there, as well as for presentations about wireless telegraphy. After the exposition had ended, the tower was relocated to the Creve Coeur Lake Memorial Park in Maryland Heights, Missouri (Sykta 3, 2014; https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition).

7. WORLD'S EXPOSITION IN CLEVELAND (1936)

The exposition that took place in Cleveland in 1936, called the Great Lakes Exposition, celebrated the centennial of Cleveland's incorporation as a city. It was one of the six events described by Rydell as 'Century-of-Progress Expositions', which brought a positive message of taking the United States out of the Great Depression of the 1930's thanks to technological advancement (Rydell, 2010). The goal of the Great Lakes Exposition was to highlight the *material, social and cultural progress which has been achieved in the Great Lakes Region in the past 100 years [and] indicate the paths of progress for the future* (Great Lakes Exposition Official Souvenir Guide, 1936; <http://www.clevelandmemory.org/glihc/glexpo/index.html>).

The exposition grounds, with an area of 135 acres, were placed on the shores of Lake Erie, occupying a number of urban blocks (from W.3 to E.20 Street). The exposition buildings were planned around a central open space — the Midway, which referred both in name and shape to the Chicago Columbian Exposition of 1893, which was similarly linked with the shore of Lake Michigan by a long boulevard. Similarly as in the case of the famous Chicago exposition, the intention was to familiarise visitors with the cultural of other countries, celebrate American industry and promote local companies. Although the Cleveland exposition was an event of lower rank, it managed to attract 11 million visitors over the course of two seasons — in 1936 and 1937, respectively. It was also not on par with its Chicago-based predecessor in terms of modernity or its architectural and technological solutions, instead focusing on popular attractions, entertainment and education through familiarisation with other cultures.

The Midway belt constituted the main compositional axis of the exposition — one whose perspective culminated in the horizon of Lake Erie and the open-air Marine Theater. Major buildings, such as the Court of Presidents, the Automotive Building, the Art Gallery and the Hall of Progress or exhibitions that represented local businesses and industry — the White Motor Company, Standard Oil Company, Firestone Tire & Rubber Company or Sherwin Williams, were placed on both sides of the axis. They were accompanied by numerous additional attractions, such as the Goodyear Tire & Rubber Co. blimp, botanical gardens, amusement park rides, coffee shops, etc. Admiral Byrd's "City of New York" expedition ship was a unique attraction, as was the "Custer Car Speedway", a Venetian boat swing and "Ripley's Believe it or Not Odditorium". During the second season in 1937, the most popular attraction of the entire exposition was added — the Aquacade — hosting water ballet shows. It featured a theatre-restaurant with five thousand seats, from which guests could watch synchronised swimming and diving, as well as performances by Olympic Champion swimmers Eleanor Holm and Johnny Weissmuller. The show included four episodes: "A Beach in California", "Coney Island", "A Beach in Florida" and "The Shores of Lake Erie". The attraction, which had proven to be the exposition's most popular, made an even more successful return at the exposition in New York in 1939. The Cleveland exposition grounds also offered less sophisticated attractions and entertainment, which today might have been considered distasteful, including performances by 'oversize' ballerinas, nude Canadian dancers, a midget circus or recreations of scenes from a Southern plantation. A separate quarter was occupied by the "Streets of the World" national village, with buildings and performances presenting the cultures of other countries and sporting numerous coffee shops and bazaars.

All of the exposition buildings were demolished almost immediately after it closed. Only the Donald Gray Gardens were preserved, which functioned at the back of the Cleveland Stadium up to the year 1997, when space was needed for the construction of the First Energy Stadium. At present, the former post-exposition grounds are the site of the Great Lakes Science Center, the Cleveland Browns Stadium and the Rock and Roll Hall of Fame (<http://www.clevelandmemory.org/glihc/glexpo/index.html>).

The heritage of the Great Lakes Exposition, which was organised in Cleveland in 1933/1934, was presented at an exhibition entitled "Designing Tomorrow: America's World's Fairs of the 1930s",

organised in the years 2010–2011 at the National Building Museum in Washington D.C. The exhibition was summarised in an academic publication of the same name (Rydell, Burd Schiavo, 2010).

8. CONCLUSIONS

The first part of the report on the carrying out of the research project entitled “Urban and architectural heritage as well as the impact of American world expos on city planning and development, on the example of Chicago and New York” featured a presentation of initial studies based on the available literature, online sources and the Author’s previous work. The results of this research has been presented in two articles: the first (Sykta, 2019) discussed the heritage of the world’s fairs that were organised in the metropolises of Chicago and New York from a retrospective standpoint, and the second — this very text — constitutes a sort of a supplement. Here the scope of the study has been expanded to include selected examples of world’s fairs located in smaller cities — Philadelphia, Buffalo, Saint Louis and Cleveland — located on the American East Coast and in the Midwest, which were the hosts of world’s fairs organised in a similar timeframe, i.e. towards the end of the 19th and up to the middle of the 20th century. The expanded comparative analyses performed by the author have shown strong ideological, compositional and organisational similarities between these events.

The same distinct American organisational and financial model that was based on special purpose companies and a commercial approach to the functioning of fair grounds and buildings was used in each case. It was the American world’s fairs that developed entertainment zones to immense size, proving that entertainment is the key to an Expo’s success.

American world’s fairs also developed their own model of planning and laying out fair grounds, one that was adopted by successive Expos all over the world over time. It was during the Philadelphia Centennial Exposition of 1876 that a fundamental change in the spatial formula of international expositions took place — pavilions scattered across a park-like area were used, instead of a single large building. It was the famous White City of Chicago’s Columbian Exposition of 1893 that charmed the international and — perhaps most importantly — the local audience with its extraordinary proposal of laying out the exposition grounds. The remarkable scenography of the White City — with its monumental, classicist buildings and sculptures set against a background

of landscaped gardens, fountains and pools of water that were beautifully illuminated at night — inspired an unprecedented interest in the aesthetic of cities in America, leading to the emergence of a movement that aimed to beautify them — the City Beautiful Movement. American expositions — as demonstrated by all of the cases that have been discussed — employed the Philadelphia model with pavilion buildings scattered across a park-like landscape, as well as the Chicago model — that of the City Beautiful.

In America, the choice of a world’s fair’s site was always tied in with the host-city’s development strategy and the local economy. This “business-like” approach of sorts was aimed at both short-term profit from the event and the long-term, future-oriented effects that would be felt only after the exposition had been closed. The long-term intention of the organisers of American expos and the authorities of their host-cities was to use the world’s fairs — as global events — for future development on the local scale.

It was the Americans who, by assuming the ephemeral character of the buildings of the Expo grounds, initiated the use of a simultaneously cheap and impressive technology based on gypsum panels affixed to a timber or steel skeleton on the occasion of the Chicago Exposition of 1893, allowing quick assembly and disassembly of exposition buildings. This is why we will not find many post-expo buildings in America.

However, numerous traces of Expos — that had been much more future-oriented — have survived in the spaces of American cities — open urban and green spaces. After the conclusion of an expo, its grounds were typically converted into parks of varying scale and character. From small pocket parks, like Bryant Park in New York, through open areas of greenery at university campuses — such as those of the University of Chicago or the Washington University of Saint Louis, to extensive public parks — Jackson Park in Chicago or Flushing Meadows–Corona Park in New York, Fairmount Park and the Franklin D. Roosevelt (FDR) Park in Philadelphia, Delaware Park in Buffalo or Forest Park in Saint Louis.

As primarily the cases of New York and Chicago have shown — as discussed in the first part of the initial research report (Sykta, 2019) — exposition sites were often located in “lost spaces” that had been abandoned, problematic or dilapidated, but with significant landscape potential. Through organising expos there, it was possible to lead to their thorough regeneration and, by using the effect of urban synergy — to restore them to their cities. Oftentimes — as in the case of Philadelphia, Buffalo or Saint Louis — expos were

located in already existing recently established parks, which made it possible to use their open spaces to place temporary exhibition pavilions on the one hand, while on the other — it constituted a strong impulse for the further development of these parks. Post-expo parks still serve the residents of their host-cities as areas of rest and recreation. Institutions of culture, education, sports or entertainment, as well as zoological and botanical gardens are placed there, utilising the infrastructure left behind by the expos. Many of the surviving exposition structures have a memorial character, which gives them a special identity and strengthens the feeling of identification with the place, supporting local patriotism.

Post-expo parks — by constituting a counterpoint to the dense development of American cities — were often the seeds of or themselves constituted important links in the systems of city greenery on a broader scale, providing eco-systemic services and acting in a pro-environmental manner. These measures fell on fertile ground in the United States at the turn of the 19th and the 20th century. They were in line with the ideas propagated by the Park Movement — a social movement for the establishment of parks in cities. They became essential elements that shaped metropolitan greenery systems, which in turn broke up and introduced life into the monotony of the grid-based plans of American cities, both those that constituted large metropolises like New York or Chicago and smaller centres, like Philadelphia, Buffalo, Saint Louis or Cleveland.

It was no coincidence that Frederick Law Olmsted²⁸ — the initiator of the Park Movement and the greatest park builder in America, is often mentioned in the history of post-expo parks. He was a designer of a significant number of them, while it was his work that inspired the authors of exposition plans.

World's fairs changed their host-cities. It was largely thanks to the Chicago Columbian Exposition of 1893, where the City Beautiful Movement was born, as well as the subsequent expositions that implemented inspirations drawn from the White City — that American cities truly became “Beautiful Cities”! This was made possible thanks to the beautifully composed post-expo parks remaining in the host-cities after the conclusion of the expositions. However, additional steps toward the future were also being made in America. The aesthetic and artistic stirring caused by the Columbian Exposition was used to create and implement City Beautiful projects and plans within the landscape. These plans, initially developed by

the great authors of the Chicago Columbian Exposition — Daniel Burnham and Frederick L. Olmsted — with the most famous of them being the Plan of Chicago of 1909, were drafted for many American cities, including Philadelphia and Cleveland. Many of these plans were implemented. We should not forget that it was the great expositions and their grounds and remaining buildings that inspired them.

The positive impact of American world's fairs on changes in planning and shaping the landscape of cities can be considered their greatest and most far-reaching achievement.

REFERENCES

- Böhm, A. (2006), *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Burd Schiavo, L. (2010), ‘Modern Design Goes Public. A Photo Essay’, [in:] Rydell, R.W., Burd Schiavo, L. (eds.), *Designing Tomorrow. America's World's Fairs of the 1930's*, New Haven and London: Yale University Press, pp. 77–139.
- Greenhalgh, P. (2011), *Fair World. A History of World's Fairs and Expositions from London to Shanghai 1851–2010*, Great Britain: Papadakis.
- Jackson, A. (2008), *Expo. International Expositions 1851–2010*, London: V & A Publishing.
- Koolhaas, R. (2013), *Deliryczny Nowy Jork. Retroaktywny manifest dla Manhattanu*, Kraków: Karakter.
- Lorens, P. (2013), ‘Współczesne trendy zmian w strukturze i funkcjonowaniu miast’, [w:] Mironowicz, I., Lorens, P. (red.), *Wybrane teorie współczesnej urbanistyki*, Gdańsk: Akapit-DTP.
- Mattie, E. (1998), *World's Fairs*, New York: Princeton Architectural Press.
- Nowakowski, R. ‘Planowanie krajobrazu Filadelfii w latach 1682–2003’, *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych Oddziału PAN w Lublinie*, X/3/2014, s. 41–71.
- Rydell, R.W., Burd Schiavo, L. (eds.) (2010), *Designing Tomorrow. America's World's Fairs of the 1930's*, New Haven and London: Yale University Press.
- Rydell, R.W. (2010), ‘Making America (More) Modern. America's Depression-Era World's Fairs’, [in:] Rydell, R.W., Burd Schiavo, L. (eds.) *Designing Tomorrow. America's World's Fairs of the 1930's*, New Haven and London: Yale University Press, pp. 1–21.
- Sykta, I. ‘Ewolucja idei postępu i wizji miast przyszłości zapisana w krajobrazach, obiektach i pokazach wystaw światowych — od Londynu 1851 do Nowego Jorku 1939’ / ‘Evolution of the idea of progress and visions of future cities encoded in the landscapes, architectural structures and shows of world exhibitions — from London 1851 to New York 1939’, *Przestrzeń i Forma*, 21/2014, s. 353–376, [online:] http://www.pif.zut.edu.pl/images/pdf/pif-22-2_pdf/D-02_PiF22-2_Sykta.pdf, (dostępne: 14.07.2020), (Sykta 1, 2014).

²⁸ The operations of the family company of the brothers — Frederick and John Olmsted was also closely tied with American post-expo parks.

- Sykta, I. 'Modele organizacyjne i finansowe wystaw światowych' / 'Organisational and Financial Models of World Exhibitions', *Kwartalnik Architektura Krajobrazu*, nr 4/2014, s. 62–85, [online:] <http://architekturakrajobrazu.up.wroc.pl/2014/23-2014>, <http://architektura-krajobrazu.up.wroc.pl/images/Sykta.pdf>, (dostępne: 14.07.2020), (Sykta 2, 2014).
- Sykta, I. 'Wystawy międzynarodowe i ich wpływ na kształtowanie krajobrazu miast — próba retrospekcji i współczesnej oceny skutków krajobrazowych' / 'The international exhibitions and their impact on the city landscape — an attempt of retrospection and contemporary valorization of their influence on countryside', *Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych Oddziału PAN w Lublinie*, X/4/2014, s. 5–34, [online:] http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TArch10_4_2014.html, (dostępne: 14.07.2020), (Sykta 3, 2014).
- Sykta, I. (2016), 'The impact of Worlds' Exhibitions on landscape and development of cities. Urban, architectural park and symbolic legacy of expos', *Cracow Landscape Monographs Vol. 3. Landscape as impulsion for culture: research, perception and protection. Problems of Protection and Sharing*, Kraków: Institute of Archeology Jagiellonian University in Kraków; Institute of Landscape Architecture Cracow University of Technology, pp. 71–87.
- Sykta, I. 'Synergia terenów wystaw światowych i struktur przestrzennych miast-gospodarzy' / 'Synergy of World's Exhibitions areas and spatial structures of host cities', *Budownictwo i Architektura*, Vol. 16(2) (2017), s. 5–30, [online:] <https://ph.pollub.pl/index.php/bia/article/view/297>, (dostępne: 14.07.2020).
- Sykta, I. 'Dziedzictwo architektoniczno-urbanistyczne oraz wpływ amerykańskich światowych wystaw na rozwój i planowanie miast na przykładzie Nowego Jorku i Chicago. Część I — Badania wstępne' / 'Urban and architectural heritage, as well as the impact of American World Expos on city planning and development on example of New York and Chicago. Part I — Initial studies' *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, T. XLVII/2019, s. 227–267.
- Trancik, R. (1986), *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*, New York: J. Wiley.
- Wilczkiewicz, M. (2013), *Kierunki rozwoju architektury krajobrazu w Stanach Zjednoczonych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.
- Zachariasz, A. 'Architekt krajobrazu Frederick Law Olmsted oraz amerykańskie parki i systemy parków miejskich', *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie*, T. XXXV/2003, s. 153–166.
- Zachariasz, A. (2006), *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Monografia: Architektura, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Źródła internetowe:
- American Swedish Historical Museum, [online:] <https://www.americanswedish.org/about>, (dostępne: 31.07.2019).
- Anne d'Harnoncourt Sculpture Garden, [online:] <https://www.theolinstudio.com/anne-dharnoncourt-sculpture-garden>, (dostępne: 29.07.2019).
- Azalea Garden, [online:] <https://tclf.org/landscapes/azalea-garden>, (dostępne: 02.08.2019).
- Benjamin Franklin Bridge, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Franklin_Bridge, (dostępne: 2.08.2019).
- Boyer, D. (2008), *The Sesquicentennial Exposition of 1926*, [online:] The Philly History Blog. Discoveries from the City Archives, <https://blog.phillyhistory.org/index.php/2008/07/the-sesquicentennial-exposition-of-1926/>, (dostępne: 24.07.2019).
- Brownlee D. (2017), *Building the City Beautiful. The Benjamin Franklin Parkway and the Philadelphia Museum of Art*, [online:] <https://www.sas.upenn.edu/arhistory/content/building-city-beautiful>, (dostępne: 14.06.2019).
- Centennial Exposition, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Centennial_Exposition, (dostępne: 4.06.2019).
- Delaware Park, [online:] <https://www.bfloparks.org/parks/delaware-park/>, (dostępne: 15.06.2019).
- Dzwon Wolności, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Dzwon_Wolno%C5%9Bci, (dostępne: 29.07.2019).
- Fountain of the Sea Horses, [online:] https://www.philart.net/art/Fountain_of_the_Sea_Horses/145.html, (dostępne: 24.07.2019).
- Franklin Delano Roosevelt Park, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Franklin_Delano_Roosevelt_Park, (dostępne: 31.07.2019).
- Geographicus Rare Antique Maps*, [online:] <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/FairmontParkPhiladelphia-toudy-1876>, (dostępne: 19.08.2019).
- Great Lakes Exposition, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Great_Lakes_Exposition; <http://www.clevelandmemory.org/glihc/glexpo/index.html>, (dostępne: 10.06.2019).
- Great Lakes Exposition of 1936, [online:] <https://ohiomemory.ohiohistory.org/archives/678>, (dostępne: 19.08.2019).
- Hahn, A. (2013), Italian Fountain restored, getting ready to splash again this summer, [online:] PLAN PHILLY. Project of WHY?Y, <https://why.org/articles/italian-fountain-restored-getting-ready-to-splash-again-this-summer/>, (dostępne: 24.07.2019).
- Jaffe, A., Look Up! South Philly's historic green space, [online:] PLAN PHILLY. Project of WHY?Y, <https://why.org/articles/look-south-phillys-historic-green-space/>, (dostępne: 1.08.2019).
- KNOWOL, [online:] <https://www.knowol.com/information/new-york/birds-eye-view-buffalo-ny-1901/>, (dostępne: 19.08.2019).
- Kummer, F. (2018), New boardwalk on Schuylkill overlooks Water Works, Boathouse Row, [online:] <https://www.inquirer.com/philly/health/science/fairmount-water-works-trail-boardwalk-schuylkill-river-20181016.html>, (dostępne: 29.07.2019).
- Louisiana Purchase Exposition, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Louisiana_Purchase_Exposition, (dostępne: 15.06.2019).
- Norman B. Leventhal Map Center Collection, [online:] <https://collections.leventhalmap.org/search/commonwealth:4m90f227c>, (dostępne: 19.08.2019).
- Pan-American Exposition, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-American_Exposition, (dostępne: 15.06.2019).

- Sea Horse Fountain Fairmount, [online:] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sea_Horse_Fountain_Fairmount.jpg, (dostępne: 24.07.2019).
- Sesquicentennial Exposition, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/%EF%80%ADSesquicentennial_Exposition, (dostępne: 24.07.2019).
- South Philadelphia Sports Complex, [online:] https://en.wikipedia.org/wiki/South_Philadelphia_Sports_Complex, (dostępne: 31.07.2019).
- The Free Library of Philadelphia, [online:] <https://lib-www.freelibrary.org/digital/item/52621>, (dostępne: 19.08.2019).
- The Special Collections Department of the Michael Schwartz Library at Cleveland State University, [online:] <https://library.csuohio.edu/speccoll/>, (dostępne: 19.08.2019).
- United States World's Fairs, [online:] <https://americasbesthistory.com/usworldsfairs.html>, (dostępne: 16.06.2019).
- Washington University Archives Edna Gellhorn Papers, [online:] Transportation Innovations at the St. Louis World's Fair, <https://library.wustl.edu/transportation-innovations-at-the-st-louis-world-fair/>, (dostępne: 19.08.2019).
- WORLD EXPO 1876 PHILADELPHIA, oficjalna strona www BIE, [online:] <https://www.bie-paris.org/site/en/1876-philadelphia>, (dostępne: 30.05.2019).
- Zamach na Williama McKinleya, [online:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamach_na_Willama_McKinleya (dostępne: 15.06.2019).